

**SLOVENSKÝ
NÁRODOPIIS**

ROČNÍK I. 1953

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

I

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1953

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied

• Hlavný redaktor Dr. Ján Mjartan
Tajomník redakcie Dr. Ján Podolák

Redakčná rada: Doc. Dr. Rudolf Bednárík, Dr. Michal Karkuš, doc. Dr. Andrej Melicherčík,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Ján Podolák.

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

O B S A H

Astachov I. B., Zvyšky marrovskej „teórie“ v rozpracovaní otázok o vzniku umenia — — — — —	3
Podolák J., Národopisná činnosť Muzeálnej slovenskej spoločnosti	23
Kovačevičová S., Ľudový textil v hornom Novohrade — —	53
Mjartan J., Vampírske povery v Zemplíne — — — — —	107
Butkovič Š., Úvod do štúdia soľnobanského čipkárstva — — —	135
Schnek R., Lapanie vtákov v oblasti horného Ipľa — — —	167

DISKUSIE

Ľudová umelecká výroba na Slovensku

Marková M., Príspevok k diskusii o problémoch ľudovej výroby na Slovensku — — — — —	177
Kovačevičová S., Ľudové výtvarné umenie a jeho organizácia na Slovensku — — — — —	179
Kunz L., Nástin dokumentačnej práce v etnografii a folkloristice —	201

ZPRÁVY

Mjartan J., Prvý výskum ľudovej kultúry na družstevnej dedine —	253
Barabášová B., I. folkloristická konferencia v Libliciach — —	261
Kovačevičová S., II. celoslovenská výstava ľudovej tvorivosti v Pre- šove — — — — —	266

RECENZIE A REFERÁTY

Andrej Melicherčík, Jánošíkovská tradícia na Slovensku, Fojtík K. —	270
V. V. Štech, Aleš a Slovensko, Pátková J. — — — — —	278
Slovenské ľudové príslovia, Spilka J. — — — — —	279
Bohuslav Haluzický, Božena Němcová a Slovensko, Podolák J. —	283
Kunz L., Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna, Kovačevičová S. —	287
M. Kolpakovova, Kniha o ruském folkloru, Kosová M. — — —	288
Atlas polskich stójow ludowych, Kovačevičová S. — — —	292
Lud. organ. polskiego towarzystwa ludoznawczego, Žatko R. — —	293

JÁN MJARTAN

VAMPÍRSKE POVERY V ZEMPLÍNE

Pri zdôrazňovaní potreby skúmať dejiny prvotno-pospolnej spoločnosti a prvotného náboženstva O. Nahodil žiada skúmať a starostlivo analyzovať jednotlivé prežitky, s ktorými sa dodnes stretávame pri národopisnom terénnom výskume. Aj u nás dodnes existuje — pravda okrem iných — veľa prežitkov dávneho animistického svetonázoru, vychádzajúc z viery duchov a duší.¹ Podobný náhľad vyslovuje aj Nikolskij, keď tvrdí, že „prežitky sú pozmenené stopy a pozostatky prvotného spoločenského života, ktoré existujú ešte i dnes v ekonomike a vo vedomí ľudí dnešných spoločností...“ a ktoré i „napriek svojej deformácii osvetľujú najrôznejšie stránky prvotného života“.²

Takýmto dávny a predkresťanským náboženským prežitkom je aj vampirizmus. Je to časť, súčasť ľudovej viery, podľa ktorej mŕtvy sa môže vracieť z hrobu, aby živým škodil na zdraví a na živote. Nebohý býval síce niekedy považovaný za dobrého ducha, ktorý chráni svojich príbuzných, no poväčšine bol považovaný za ducha škodlivého, ktorého sa prvotný človek bál a rozličnými obradmi a čarami sa chránil pred dušami zomrelých.³ Do okruhu škodlivých duší zomrelých patrí aj motív vampirizmu. Vampír je škodlivý duch, ktorého hlavným znakom škodlivej činnosti je, a to je typické pre celú vampírsku poveru, že cicie krv ľuďom aj statku a tým ich umorí. Okrem tohto podstatného znaku jeho činnosti sú tu aj ďalšie: zabíja a hromadne vraždí už tým, že v hrobe požiera svoje telo a svoje umrlčie rúcho, (vampír typu „Nachzehrer“), ba už aj samotným pohľadom môže vyvolať mor u ľudí, prípadne veľkú úmrtnosť detí. Ďalších variantov, od neškodného revenanta až po hromadne vraždiaceho upíra je viac, ako to ukáže aj náš materiál a ako o tom máme množstvo dokladov v príslušnej literatúre.

Slovenský vampirický materiál je takmer vo všetkých prácach so slovanskou

¹ O. Nahodil, *K otázce původu náboženství*, Český lid, 39, 1952, 51 n.

² Nikolskij, *Dejiny prvotno-pospolnej spoločnosti*, Bratislava 1952, 8—9.

³ O. Nahodil, *K otázce původu náboženství*, l. c., 62.

tematikou, no najmä vo Wollmanovej obširnej štúdií *Vampirické pověsti v oblasti stredoeurópskej*, kde autor shŕňa a spracúva publikovaný vampirický materiál skoro z celej strednej Európy, časove približne do konca prvej svetovej vojny.⁴ Do širšieho vampirického cyklu zahrnuje aj príbuzné motívy, podľa ich vnútornej spojitosti a súvislosti a tak celý materiál delí na motívy: 1. o more (múre), 2. revenant, 3. vampír a 4. vlkolak.

Pri charakterizovaní slovenského materiálu autor udáva, že u nás nastalo zmätenie predstáv o upírovi a vlkolakovi a názov vlkolak prešiel aj na bytosti upírovité, čo konštatoval už aj Chorvát.⁵ Z novšej československej literatúry sa vampírskej problematiky dotýkajú práce Húska, Bednáríka a Bogatyreva. Húsek však spomína tento motív iba veľmi stručne a Bednárík neprináša novší materiál, iba vychádza z Wollmana, pričom ďalej mieša a zamieňa motív vampíra, vlkolaka, sťahovanie duší a pod. Bogatyrev prináša nový materiál z územia Zakarpatskej Ukrajiny, a to na základe terénneho výskumu⁶.

⁴ *Národopisný věstník československý*, XIV, 1, 1—16; 2, 1—57; XV, 1—58, XV, 80—96 a 133—149, XVIII, 133—161. Tu aj obširna vampirická literatúra. Časové a teritoriálne vymedzenie práce je uvedené v NVČ, XVIII, 161 v poznámke pod čiarou.

Z domácej literatúry vampirický motív obsahujú: M á c h a l, *Nákres slovanského bájesloví*, Praha 1891, 182 n., C h o r v á t, *Smrt, pohrab a mrtví v tradícii a zvykoch ľudových*, Slovenské pohľady, XV (1895), 31 n., J a n k o, *O pravěku slovanském*, Praha 1912, 198 n., N i e d e r l e, *Život starých Slovanů*, II/1, Praha 1924, 37, 43 n. Z novších pozri stať o vampirizme u východných Slovanov v práci Z e l e n i n a, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Berlin und Leipzig 1927, 393 n., kde autor udáva, že vampírska viera prešla k východným Slovanom zo západnej Európy, a to iba do Ukrajiny a Bieleho Ruska, na území veľkoruskom nie je známa. I p o l y i, *Magyar Mithologia*, Budapest 1929, 311 n., tvrdí, že v maďarskej ľudovej viere je vampírsky motív neznámy a pokiaľ sa na maďarskom etniku predsa vyskytne, ide o import slovanský alebo rumunský.

O výskyte a rozšírení sa vampirizmu na celom zemskom povrchu pozri prácu: A n d r e e, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*, Leipzig 1878, 80 n. Andree zastáva názor viacerých učencov, že vampírska viera má svoje „focus“, „centrum“, u Slovanov a od nich sa rozšírila po celej zemi. Tento názor podvrátil o. i. aj W o l l m a n, l. c., *Národopisný věstník československý*, XVIII, 1926, 155.

O vampírskom pohľade pozri materiál aj v práci S e l i g m a n n a, *Der böser Blick und Verwandtes II.*, Berlin 1910, 149, 162.

⁵ W o l l m a n, l. c., NVČ, XV, 1922, 46, C h o r v á t, l. c., Slov. pohľady, XV, 1895, 31.

⁶ H ú s e k, *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*, Bratislava 1925, 289: „Rusňáci mají zasa nejvíce pohádek v mrtvých nemajících pokoje na druhém světě, takže chodí „pokutovati...“ a v poznámke: „Vampirické látky, obecně známé u Slovanů i jinde (Choňkovce pri Sobranciach), B e d n á r í k, *Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu*, Národopisný sborník, I, 1939, 66 n., a *Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu*, Turč. Sv. Martin 1943, kde na str. 66 píše: „... Duša odlúčená od tela premieňa sa a vteluje do zvierat, netvorov, vlkolakov. Je to vampirizmus, ktorý je rozšírený na Slovensku aj mimo neho.“ Štúdia B o g a t y r e v o v a, *Les apparitions et les Êtres surnaturels dans les*

Náš materiál, ako nižšie nasleduje, pochádza z územia Zemplína na východnom Slovensku, kde som robil v jeseni 1949 terénny výskum a pri skúmaní pohrebných zvykov som našiel miestami aj dosť živú vampírsku tradíciu, i keď soshieraný materiál nie je ani z jedného miesta kompletný a jednotlivé motívy vyskytujú sa roztrúseno na celom skúmanom území. Výsledky vlastného výskumu doplnil som potom materiálom z dotazníkovej akcie.⁷ Aj materiál, aj štúdia sa obmedzujú na prostý motív vampirický, tak ako ho vyššie citované práce (najmä Wollman) definovaly. Len úvodom sa sem vsúvajú aj niektoré motívy revenanta, lebo súvisia s motívom vampírsnym.

Z materiálu vyplýva predovšetkým skutočnosť, že v Zemplíne sa ešte traduje prežitok, že mŕtvy sa môže po smrti vracieť z hrobu. Pravda, táto viera nie je dnes už všeobecná a na celom území rovnako rozšírená. Platí pre ňu to, čo aj pre ostatné povery a prežitky: vcelku je na ústupe a najviac sa udržuje u staršej generácie. „Na návrat mŕtveho veria dosiaľ staré baby“, zaznačila do dotazníka Anna Petráková, žiačka gymnázia v Sobranciach, bytom vo Vyšnej Rybnici, a podobných záznamov je viac. Mladšia generácia prestáva teda veriť týmto prežitkom, začína ich považovať za nepravdivé historky a bájky, ktoré nemajú reálneho podkladu. Ale sú zaujímavé, a ako aj iné rozprávky, radi ich počúvajú a tak sa dostávajú ďalej do ústnej tradície. Všetky tieto okolnosti neplatia paušálne na celom území Zemplína, ústup a zanikanie tejto složky ľudovej viery nedeje sa všade rovnomerne, lebo celý proces závisí aj od hospodárskych a sociálnych pomerov a od činnosti a úspechov ľudovej osvety.

Pod obyčajnými revenantmi rozumieme takých vracajúcich sa mŕtvych, ktorí nemajú vlastnosti vampírov, najmä preto, že necicajú krv statku a ľudom a hromadne ich neničia. Pravda, ani títo sa nevracajú podľa ľudovej viery bez príčiny a ako uvidíme ďalej, málokto sú celkom neškodní.⁸ Príčinou môže byť už okolnosť, že na mŕtveho mnoho myslia a tým ho znepokojujú, takže začne chodiť v noci „na sen“ a spiaceho trápi a dusí (Pozdišovce, okr. Micha-

croyanances populaires de la Russie Subcarpatique, Le monde Slave, III, 1926, 33 n., obsahuje mnoho materiálu o vodných a nočných vampíroch a o rozličných revenantoch.

⁷ Stručné pokusné dotazníky boli poslané r. 1950 na štyri gymnáziá v Zemplíne: v Humennom, Michalovciach, Sobranciach a v Trebišove. Každý ústav dostal asi 20 dotazníkov a vyplňali ich žiaci najvyšších tried, ktorí dochádzali do školy z okolitých dedín a ktorí mali o vec záujem. Touto akciou získaný materiál overil a doplnil môj vlastný výskum, resp. rozšíril ho o obce, kde som výskum nerobil. Materiál je uložený v archíve Národopisného kabinetu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Všetkým spolupracovníkom, študentom a učiteľským sborom uvedených ústavov, ktorí sa na tejto akcii zúčastnili, vyslovujem aj touto cestou srdečnú vďaku.

⁸ W o l l m a n, l. c., NVČ, XV, 1922, 23 n., na základe materiálu zo stredoeurópskej oblasti aj motív delí revenanta na viac druhov: revenant prostý, pykajúci, sebevrah, vrah, zabitý, nepokrstené deti atď., čo je tu všetko shrnuté do jedného odstavca.

lovce).⁹ Ďalšou príčinou môže byť neúplne vystrojený pohreb, nevhodný oblek do rakvy, keď mŕtvemu nedali do nej jeho obľúbené veci, fajčiarovi fajku, gazdovi srst' z dobytky, pijanovi pálenky, kartárovi karty, kulhavému palicu a pod (Rem. Hámry, okr. Sobrance). Za ďalšiu príčinu návratu sa považuje okolnosť, že mŕtvy nechal nejakú záležitosť nevybavenú, niekomu ostal niečo dlžen, s niekym sa hneval, nesplnil nejaké záväzky, čo sľúbil ešte za živa, chodí, aby pykal za nejakú vinu, má nečisté svedomie, má nejaký veľký hriech na svedomí, chodí si pýtať peniaze keď mu niekto ostal dlžen, alebo chodí preto, aby sa na živých pomstil (všeobecné). Veľký hriešnik chodí sa modliť do kostola (Udavské) a kňaz sa vracia do kostola odbavovať omše, ktoré neodslúžil. Mnohí už videli kňaza, ako v noci odbavoval v kostole omšu a potom zmizol. Rozšírená je viera, že po smrti sa vracia aj duch inžiniera, ktorý zle pomeral polia. Chodí v noci po poliach s lampášom a znovu za pokutu rozmeriava (Sečovce).¹⁰ Ďalej sú známe motívy, že revenantom sa stávajú osoby, ktoré zomrely neprirodenou smrťou, najmä samovrahovia; vracia sa obesenec a znepokojuje najbližších (Lukáčovce, okr. Humenné), utopenec chodí priamo k tomu, kto bol príčinou jeho smrti (Křava, okr. Sobrance) a vracajú sa aj tí, čo boli zabití vo vojne, alebo zahynuli nejakou nehodou pri práci (Malčice, okr. Michalovce). Vracia sa aj vrah, keď do smrti svoju vinu nepreznadil (Remet. Hámry).

Napokon sa tu vyskytuje motív, že keď žena zomre po pôrode ako šesto-nedielka, ak dieťa žije, vracia sa v noci k nemu, kŕmi ho, prevíja a uspáva. Táto sa však nevracia vo svojej podobe, ale prichádza ako biela pani (Remet-ské Hámry). Mŕtva matka sa vracia k deťom aj vtedy, keď ich trápi zlá ma-cocha (Tušice, okr. Sečovce).¹¹

Vo všetkých týchto a podobných prípadoch, keď sa mŕtvy vracia na splne-nie nejakého záväzku alebo si chodí pre niečo, vracanie sa zamedzí tým, že sa želanie mŕtveho splní. Revenanta sa treba na to opýtať touto formulou: „Každý duch Boha chváli, i ja chvaľu. Či ty chvalíš. hrišna dušo?“ Revenant odpovie: „I ja chvaľu“ a pritom povie príčinu, pre ktorú sa z hrobu vracia, ako mu treba vyhovieť, čo splniť, kam žiadanú vec položiť a pod. Keď neod-

⁹ Pri jednotlivých údajoch uvádzam iba lokalitu. Záznamy o osobách, ktoré jednotlivé údaje poskytli, resp. ktoré ich zaznačily, nachádzajú sa v archíve Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

¹⁰ Tento motív prenášača medzníkov je rozšírený aj inde na Slovensku. Z Veľkého Lomu, okres Modrý Kameň, je údaj, že mŕtvy chodil v noci po poliach, nosil medzník a volal: „Kde ho zasadím?“ Raz ho počul náhodou jeden opitý a odpovedal mu: „Tam, kde si ho vzal!“ Na to sa mŕtvy viac neukazoval. Ten istý dialóg v nemeckej verzii a ďalšie varianty pozri u Wollmana, l. c., NVČ, XV, 31. Motív kňaza slúžiaceho omšu pozri Niederle, *Moravské Slovensko*, II., Praha 1922, 703.

¹¹ Ďalšie varianty Niederle, *Moravské Slovensko*, II., 702, 714 n. Porovnaj aj Mossyński, *Polesie wschodnie*, Warszawa 1928, 169.

povie na prvý raz, otázka sa opakuje tri razy a napokon sa mu povie: „Dá sa ti, len choď a spočívaj v pokoji.“ Po splnení želania mŕtveho tento obvykle prestáva chodiť. Pre istotu však treba dať za neho na tri omše. Jednoduchšie zamedzenie návratu je toto: keď revenant príde, treba ho trikrát udrieť a povedať mu: „Nemám s tebou nič a choď odo mňa“ (Hnojné, okr. Sobrance).¹²

Na druhej strane sa však verí, že sú aj takí mŕtvi, ktorých návrat znamená vždy nešťastie, choroby, škody (Jovsa, okr. Sobrance). Mŕtvi sa vracajú, aby sa živým pomstili, aby im škodili na zdraví, na živote a najmä na majetku. Prenasledujú najprv zvieratá a potom aj ľudí (Moravany, okr. Michalovce). Takýto mŕtvy je „nečistý duch“, pre ktorého je rozšírený názov „ňelapši“, vracia sa v podobe mŕtveho, v jeho „kipe“ (Tibava, okr. Sobrance).¹³ Mŕtvy sa môže teda vracaf v podobe človeka, v tej istej podobe a v obleku ako bol pochovaný (Gajdoš, okr. Sobrance), no aj ako tieň alebo v podobe zvieracej, v podobe psa, koňa, mačky, ako hmlistá, biela postava alebo neviditeľne a vidí ho iba ten, komu prichádza „na sen“ (Krčava, Remet. Hámry, okr. Sobrance). Chodí zvečera najprv pod oblok alebo medzi 24. a 1. hodinou v noci (Veľké Zalužice, okr. Michalovce), medzi 23. a 24. hodinou (Lukačovce, okr. Humenné), najobvyklejšie však chodí pred polnocou a odchádza pred svitaním, keď prvý raz zaspieva kohút (Moravany, okr. Michalovce a i.). No môže prísť aj vo dne o dvanástej (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance) a keď chodí často, príde aj za večerného súmraku (Remet. Hámry, okr. Sobrance) a aj na koni (Moravany, okr. Michalovce).

Pôsobenie takéhoto zlého revenanta je vždy škodlivé. Najbežnejším nešťastím, ktoré zapríčiňuje, je, že znepokojuje živých pri spánku. Toto chodenie na sen pozostáva z toho, že mŕtvy príde neviditeľne, kričí a robí hrmot po povale, potom však aj spiaceho dusí, trápi, straší a prilahne, že sa spiaci nemôže ani pohnúť (Koromľa, okr. Sobrance). Inokedy spiaceho hrdúsi, ľahne si na neho, dlávi ho a cicie mu krv, takže človeku ostávajú sinavé znaky na tele a je z tohto trápenia úplne vysilený a zmordovaný. Od strachu sa celý trasie, černie a červenie, lomcuje ním zima, ba často aj zamdlieva, „zájde sa“

¹² Mnoho ďalších variantov má Bednárík, *Prispevok* I. c., 83 a porovnaj aj Chorvát, I. c., *Slov. Pohľady*, XIV, 675, XV, 30.

¹³ Ani názov „vampír“, ani „upír“ nie je medzi ľuďom v Zemplíne známy. Výraz „ňelapši“ podľa miestneho ľudového výkladu znamená „zlý duch“, „nečistý duch“ a používa sa na pomenovanie všetkých druhov navracajúcich sa mŕtvych a rozličných strašidiel a mátoh. Etymologicky sa mi nepodarilo slovo rozlúštiť ani pomocou filologov. Niektorí ne odborníci vychádzajú zo znenia slova a tvrdia, že pochádza z výrazu „nelepši“, čiže zlý.

Mŕtvy sa vracia vo svojej „kipe“, čiže vo svojej podobe ľudskej akú mal, keď umrel. Filologicky zasa nejasné, podľa niektorých „kipa“, „kip“ je z maďarského „kép“ = obraz.

Podobný údaj cituje Chorvát, I. c., *Slov. Pohľady* XV, 31 z Bělovho *Prodromu*: „... Vix dum sepultus fuit quam oberrare passim et redire ad suos, eodem, quo vivus erat, habitu occipisset...“

(Remet. Hámry, okr. Sobrance). Manželka jedného obesenca je každé ráno úplne doštipaná a má sinavé znaky na tele (Lukačovce, okr. Humenné). Ba môže postihnutého aj uskrtiť, najmä keď tento vyzradí, že ho mŕtvy znepokojuje. Revenant totiž zakazuje, aby ho prezradili, preto sa vyhráza, priľahne a bije. Človek takto postihnutý chcel by aj kričať, ale nemôže a nevládze ani hýbať údami. Po každom údere ostávajú mu čierne škrvny na tele (Remet. Hámry, okr. Sobrance). Ďalej straší postihnutého, že ho zabije alebo zareže, vyhráza mu nožom alebo kyjom, ak niečo vyzradí (Tušice, okr. Sečovce). Týmto bitím a mučením, najmä ale zadusením alebo vycicaním krvi často zapríčiňuje aj smrť postihnutého (Malčice, okr. Michalovce). Revenant dlávi a priľahne, takže postihnutý môže nielen ochorieť, ale aj rozum stratíť a umrieť. Keď mŕtvy pozrie na človeka, tomuto už od samého strachu môže puknúť srdce a môže umrieť (Zemplínsky Klečenov, okr. Trebišov). Mŕtvy dusí, bije, štípe, takže ostávajú po ňom škrvny. Deťom chodí na sen, bije a trápi ich, až dieťa zomrie. Aj dospelého môže dotrápiť natoľko, že musí zomrieť (Vyšné Revište, okr. Sobrance). Mŕtvy zapríčiňuje a roznáša aj choroby, napr. žltáčku (Koromľa, okr. Sobrance), ničí nervy a odoberá silu. Znepokojuje aj šestonedielku („položnicu“), preto na ochranu treba k nej priložiť niečo posvätného, svätenú vodu, alebo „žiľe“ (zelinky) (Gajdoš, okr. Sobrance). Chodí strašiť šestonedielku, keď táto ostane v izbe sama. Od strachu môže dostať tzv. „nedobrá choroba“ (epilepsiu), hádže ňou so strany na stranu a často aj umrie (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance).

Prichádzajúci mŕtvy pokúša a núti živých, aby s ním tancovali (Lastovce, okr. Trebišov).

Revenant zapríčiňuje aj veľké vetry (Závadka, okr. Sobrance).

Podobne ako ľuďom, navracajúci sa mŕtvy môže škodiť aj v gazdovstve, výslovne hydine a dobytku. Ba tu sú jeho škodlivé zásahy ešte horšie, lebo sa neuspokojí len s ojedinelými prípadmi, ale ničí hromadne, jeho škodlivé účinky zasahujú celý dedinský kolektív. Sospieraný materiál udáva:

Vracajúci sa mŕtvy priciciava sa najprv na mačky, potom na psy a kravy. Statok hynie (Veľké Zalužice, okr. Michalovce).

Mŕtvy cicia krv najprv hydine, potom dobytku a neskôr ľuďom (Tibava, okr. Sobrance).

Keď umrie bosorka, vracia sa, zapletá kravám alebo koňom chvosty a tak ich vypúšťa z maštale (Luhyňa, okr. Trebišov).

Revenant prináša mor na kury a ošípané (Sečovce).

Berie kravám mlieko, cicia ho, aj krv, takže kravy chudnú a strácajú mlieko. Potom prináša na dobytok mor (Tušice, okr. Trebišov).

Škodí dobytku, trýzni ho a ničí, takže statok stráca krv a chudne. Utrápi aj kone. Zapríčiňuje mor statku. Keď sa v dedine jeden taký vráti, ničí dobytok rad-radom (Moravany, okr. Michalovce).

Cicia dobytku krv, donáša naň choroby a mor, takže dobytok hromadne hynie. Kravám zapletá chvosty (Gajdoš, okr. Sobrance).

„Nelapši“ cicia krv dobytku, škodí celej obci, lebo dobytok hromadne ničí (Petrovce, okr. Sobrance).

Pomotá statku chvosty a vykrúti hlavy (Lastovce, okr. Trebišov).

Dobíja statok, vykrúti mu spodnú čeľusť, zadusí ho, alebo kde sa ho dotkne, narobí hnisavé rany (Remet. Hámry, okr. Sobrance).

Cicia krv dobytku, od čoho tento hynie. Zapríčiňuje aj mor dobytká. Obyčajne keď zomrie niekto „nelapši“, handru, ktorou ho umyjú a hrebeň, čo ho učešú, položia do základov chlieva. Potom už dobytok nehynie (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance).

Pije krv dobytká. Keď poničí všetok dobytok v dedine, začne piť krv ľudí. Naostatok výjde na kostolnú vežu a koľko ľudí odtiaľ odrazu uvidí, všetkým naraz vypije krv (Bežovce, okr. Kráľ. Chlmec).¹⁴

Cicia krv dobytká, takže tento dochne. Zapríčiní aj mor dobytká a tento hynie rad-radom v celej dedine. Keď sa premení na vtáka, koľko dedín „zapatri“ (zazrie, uvidí), všetky sú jeho, spíja všetko (Vyšné Revištia, okr. Sobrance).

Ako vidíme, uvedený materiál obsahuje všetky varianty vampirickej tradície, i keď niektoré len zlomkovito. Najvypuklejšie vystupuje motív cicania krvi ľuďom a tým zapríčinenie choroby, ba aj smrti a najmä škodlivé účinky v hospodárstve, výslovné ničenie domáceho zvieratstva, jeho hromadné hynutie, zapríčinené morom.

Je prirodzené, že tento mimoriadne škodlivý zásah vampíra do hospodárskeho podnikania vyvoláva snahu rozpoznať budúceho „nelapšihu“ už za živa, pri umieraní, po smrti a núti na účinnú obranu. Taký človek, o ktorom možno predpokladať, že sa po smrti bude vracieť, je cez celý svoj život zadumaný, zamĺkly a nemá rád deti; kde len môže, vždy sa na ne oháňa; má strašný pohľad (Trebišov). Sám so sebou sa rozpráva, nepravidelne dýcha (Remet. Hámry, okr. Sobrance). Prirodzene, že aj každá odlišnosť telesných znakov, a nemusí to byť závažná abnormalita, dáva ľudovej viere podklad, že ide o človeka mimoriadneho, ktorý sa týmito znakmi líši od ostatných členov kolektívu a práve tým môže mať naň aj škodlivý vplyv; v tomto prípade také telesné odlišnosti sú znakmi budúceho revenanta. Tak napr. všeobecne rozšíreným motívom je, že z hrobu sa bude vracieť človek, ktorý má na temeni hlavy dve „hviezdičky“, dva „zakrutky“ vo vlasoch. Alebo má dve „škvurny“ v očiach (Veľké Zalužice, okr. Michalovce), presnejšie dve šošovky (Remet. Hámry), pravý bok má teplý, ľavý chladný (Brezina, okr. Trebišov). Znaky,

¹⁴ Ten istý motív pozri: Haase, *Volks Glaube und Brauchtum der Ostslaven*, Breslau 1939, 345 n. Porovnaj aj Seligmann, l. c. II., 149, 169.

že má dve hviezdičky a dve škrvny znamenajú, že má aj dve srdcia, jedno na pravej a jedno na ľavej strane. Smrťou zomrie iba jedno srdce, druhé žije ďalej, a preto sa mŕtvy vracia (Moravany, okr. Michalovce). Keď má dve srdcia, má aj „dva duchy“ a po smrti jeden z týchto duchov blúdi svetom a znepokojuje ľudí, najmä príbuzných (Remet. Hámry, okr. Sobrance).¹⁵

Z Vojčíc, okr. Trebišov, je jediný záznam, ináč vo vampírskej literatúre bežný, že mŕtvy sa vracal, vošiel vždy do maštale, vzal koňa a pojedil na ňom po poliach. Potom koňa priviedol nazad a sluhovi nakázal, aby koňovi nedal piť vody. Každý večer prišiel, vždy vzal iného koňa a pojedil po poli. Robil to preto, lebo veľmi žiaval za majetkom. Chodil pozeráť, či je všetko na poli porobené, či sa poľné práce riadne vykonaly.

Rozhodujúce znaky, ktorými sa má potvrdiť predpoklad o dvoch srdciach už za živa, ukazujú sa po smrti takého človeka. Všeobecne rozšíreným motívom je, že človek, čo mal dve srdcia, prejavuje aj po smrti zvláštny stav, neumiera celkom, o čom svedčia aj znaky na mŕtvom tele. Predovšetkým je to znak, že telo mŕtveho celkom nestuhne. Keď je mŕtvy „nesklokavety“ (Jovsa, okr. Sobrance), „neskripnuty“ (Tibava, okr. Sobrance), je to znak, že je „nelapší“, že sa bude vracáť z hrobu. Tento zjav je dôkazom, že mŕtvy má dve srdcia. Ďalšie znaky sú, že jedno líce má bledé, druhé červené (Trhovište, okr. Michalovce). Istému mŕtvemu jedna ruka zmeravela, druhá nie, jedno líce mal červené, druhé žlté (mŕtve). Na nezmeravenej ruke mu „skákaly“ žily a prúdila krv, druhá bola celkom mŕtva (Moravany, okr. Michalovce). Ak má pod pazuchou teplo, má dve srdcia (Tibava, okr. Sobrance). Mŕtvy vyzerá ako živý, pokožku má červenú, lebo srdce ešte žije (Moravany, okr. Michalovce). Takémuto mŕtvemu sa občas pohnú údy (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance), výraz tváre má taký, ako by chcel hovoriť a ruky má v takej polohe, ako by chcel vykladať (gestikulovať) (Tušice, okr. Sečovce), má jedno oko alebo obidve otvorené (Remet. Hámry, okr. Sobrance), alebo dýcha (Krčava, okr. Sobrance). Na ústa mŕtvy priložia zrkadlo a keď sa toto zarsosí, usudzujú, že má dve srdcia (Vojnatina, okr. Sobrance).¹⁶

Keď dedinu zastihne nejaké nešťastie, choroby ľudí alebo mor hydiny a statku, domnievajú sa a zakrátko začína sa aj povrávať, že v blízkej minulosti pochovali niekoho, kto mal dve srdcia. Zomrel síce, ale jedno srdce ostalo živé, preto mŕtvy prichádza znepokojuvať živých a keď ho neuspokoja alebo

¹⁵ Porovnaj stať u W o l l m a n a, l. c., NVČ XVI, 91, „Kdo vampírom“ kde sú uvedené aj tieto, aj ďalšie znaky. Ďalej M á c h a l, *Bájesloví*, 22, A n d r e e, l. c., 81, H a a s e, l. c., 330, S e l i g m a h n, l. c. I. 75, Slov. Pohľady, XIX, 627.

¹⁶ U Slovanov je rozšírená viera, že vampír má červené telo alebo aspoň tvár. Doklady pozri M o s z y ň s k i, *Kultura ludowa Sloviań*, II/1, Krakov 1934, 611, motív o dvoch srdciach H a a s e, l. c., 345.

mu návrat nezabránia, zapríčiňuje vždy väčšie škody a nešťastia (Jovsa, okr. Sobrance).

Do truhly vložia fajku, modlitebnú knižku (Moravany, okr. Michalovce), šaty, v ktorých zomrel, ďalej svätené „žiľe“ čiže úročník (úročný žiľe), mak, cesnak, komanicu, ovos, krvavník, madranku, madrov rožok, krutú metu a materinu dúšku (Jovsa), konskú podkovu a zelinu „čarnobil“ (Parchovany, okr. Sečovce). Ďalej je to obvyklé okiadzanie zelinami. Rakva sa kropí svätenou vodou a okiadza sa posvätným „žiľom“. Používa sa „úročný žiľe“, „želený ovos“, „lesni opat“ a čistec (Trhovište, okr. Michalovce), alebo sa okiadza aj „skurou“ (kožkou) zo zvierat (Sečovce).¹⁷

Medzi najzaujímavejšie poverečné akty patria tie, ktoré sa konajú na samotnom mŕtvom alebo s ním, aby sa mu zamedzil návrat. Okrem drobných variantov, či už viac zachovaných alebo len zlomkovitých, možno tu rozoznať tieto základné praktiky:

Uloženie mŕtveho do rakvy. Všeobecne je tu rozšírená povera, že takúto mŕtvolu treba uložiť do rakvy dolu tvárou (Hažín, okr. Michalovce a inde). Uložia ho dolu tvárou, aby sa neobrátil na statok (Ložín, okr. Michalovce). Niekde uložia takto mŕtveho hneď, inde zas až po skončení pohrebných obrádov (Vojnatina, okr. Sobrance), alebo až na cintoríne, keď sa pohrebné obrady skončia a keď sa ľudia rozídu, truhlu v hrobe obrátia tak, aby mŕtvy ležal dolu tvárou (Jovsa, okr. Sobrance). Celkove ľudová viera — ako vidíme aj v iných analogických prípadoch — usiluje sa vybrať mŕtvemu takú polohu, aby sa návrat z hrobu sťažil, čiže uložiť ho naopak, než sa normálne robieva.

Ďalší tu bežný motív je vyplatiť mŕtveho z tuzemského podielu na majetku, aby nemal príčinu chodiť nazad a poškodzovať majetok živých. Preto mu do rúk kladú kovové mince (Moravany, okr. Michalovce). Úplnejšie sa táto povera zachovala v Tibave (okr. Sobrance). Podľa nej, kde je takýto mŕtvy, starosta obce rozfal na prahu domu kovový peniaz na dve polovice, a to tak, že jedna polovica odfrkla von na dvor a druhá dnu. Polovicu z dvora položil mŕtvemu do rakvy, pričom povedal: „Vyplacam ce s valala a ňemaš už do ňoho recht.“ Podľa verzie z Vyšného Revištia (okr. Sobrance), vonkajšia polovica mince sa vloží mŕtvemu do ruky a druhá sa zahrabe do smetiska. Peniaze položia mŕtvemu aj na oči, keď ich má otvorené (Remet. Hámry, okr. Sobrance), alebo sa mu do rúk vloží vreckovka s peniazmi (Hnojné, okr. Sobrance).

Zvyk dávať mŕtvemu do rakvy peniaz — do vrecka, do ruky, do uzlíka a pod. — je rozšírený nielen na Slovensku, ale aj inde. Vysvetlenie, prečo sa

¹⁷ Ďalšie varianty pozri: B o d n á r, *Myjava* 1913, 272, N i e d e r l e, *Moravské Slovensko* II, 693, C h o r v á t, l. c., Slov. Pohľady XIV, 1894, 711 n., B e d n á r i k, *Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu*, 66.

tak robí, nie je však jednotné. Podľa jedného výkladu sa týmto aktom vypláca mŕtvy z majetku. Najpresnejšie zachytil tento motív Niederle na Moravskom Slovensku. Tam sa týmto peniazom odkupuje majetok od mŕtveho, keď ho preberá syn po otcovi, aby hospodárstvo nešlo za mŕtvym. Alebo peniaz rozpoľtia, polovicu dajú zomrelému gazdovi, druhú si ponechá gazdiná-vdova. Slobodnému dávajú do hrobu peniaz ako podiel z majetku. Druhý náhľad tvrdí, že ide o poplatok, ktorý mŕtvy zaplatí za prevoz, že je to analogia gréckeho obola, čiže ide tu o vplyv kultúry gréckej alebo rímskej. Ostatné varianty: aby mal na sviečku, pre sv. Petra, na oferu, aby sa dušička chytro mohla vymeniť atď. sú zjavne novšie, kresťanského pôvodu a naväzujú na pôvodné grécke prevozné.

Okolnosť, že sa oba uvedené motívy vyskytujú vedľa seba na tých istých oblastiach, sťažuje rozhodnutie, ktorý motív je pôvodný a starší. Akisté preto aj Niederle výskyt oboch motívov vedľa seba iba konštatoval, ale sám sa nerozhodol ani pre jeden, hoci nezabudol pripomenúť aj mienku iných, že výplata z majetku je motív starší, že až neskôr prišla sem predstava o poplatku za prevážanie a že podľa Karłowicza motív dávať mŕtvemu peniaz „souvisí se strachem před návratem mrtvého (vampirism)“. Je zjavné, že Karłowiczov náhľad neznamena ďalší výklad, je iba doplnenie motívu o výplate z majetku. Mŕtvy sa vypláca z majetku, aby sa nevracal nazad ako upír a aby nerobil ľuďom a na majetku škody.

Celkom odlišný variant Medveckého, že preŤatým peniazom „vyobrazujú asi to, že zomrelý nesie jednu polovicu bytností svojej na druhý svet, druhú zanecháva pozostalým“, je nielen ojedinelý, ale aj svojvoľný výklad autora, ktorý sa neopiera o náhľad ľudu.

Z toho, ako sa tento obrad vykonáva v Zemplíne, by vyplývalo, že motív vyplácania z majetku je starší ako motív prevozného. V Zemplíne, ako sa vyššie uvádza, výplatu robí starosta obce a nie najbližší príbuzní, čiže niekto z rodiny zomrelého. Richtár vypláca mŕtveho z celej dediny, z dedinského kolektívu, presnejšie z kolektívneho majetku obce. Motív môže teda pochádzať z čias rodovej spoločnosti alebo susedskej občiny, teda z čias, keď ešte individuálneho majetkového vlastníctva nebolo. Tomu nasvedčuje aj zachovaná tradícia, ktorú zaznačil Bednárík, že do rakvy dávali plátno ako výplatu z majetku. Nie je ďalej vylúčené, že s týmto súvisí aj motív, že mená zomrelých sa zapisujú do osobitnej knihy a záznam sa má každoročne prečítať, aby sa mŕtvy nepomstil na obci.

Náhľad, že motív prevozného je u nás starší a z neho sa neskôr vyvinula výplata z majetku, ako tvrdí Václavík, nepovažujem za dostatočne odôvodnený.¹⁸

¹⁸ Z hojnej literatúry k tejto otázke uvádzam: Niederle, ŽS I/1, 265 n., tenže, Mo-

Ďalšie obrady majú nielen právne, ale priamo fyzicky zamedziť mŕtvemu návrat. Z tejto snahy vyplývajú mnohé obradné akty, ktorými sa má mŕtvemu zamedziť pohyb, možnosť odpútať sa od rakvy, preto sa k nej pripevňuje. V Oreskom (okr. Michalovce) sa napr. zachovala tradícia, že pastierovi pripevnili ruky o rakvu, aby nemohol z nej vychádzať. O tomto pastierovi sa totiž verilo, že vedel „vražic“ (porobiť, bosorovať), mohlo sa teda predpokladať, že po smrti sa bude vracieť a bude škodiť dobytku.¹⁹ Keď nie je mŕtvy zmeravený, posväteným klokočovým drievkom pripevnia mu k rakve gate, žene sukňu, (Jovsa, okr. Sobrance), pribijú mu šaty k „láde“ (rakve), aby sa nemohol vracieť (Krášok, okr. Michalovce). Šaty o truhlu pribijú medzi nohami konskou podkovou. Týmto ho však natoľko pripevnia k rakve, že ani na súdny deň nebude môcť vstať (Hažín, okr. Michalovce), alebo mu pribijú podkovou na dno truhly košeru (Veľké Zalužice, okr. Michalovce). Zo zlej podkovy tri klince zahlobia do truhly: jeden k hlave, druhý k nohám a tretím mu pribijú šaty (Hnojné, okr. Sobrance). Podľa inej verzie mŕtvemu pripevnia k truhle vlasy (Vojnatina, okr. Sobrance), palce na nohách mu sviažu lykom, ktoré bolo dva razy posvätené (Tibava, okr. Sobrance), zabijú mu kliniec do päty (Strážske, okr. Michalovce), do chodidiel mu napchajú zlomky ihál (Belá nad Cirochou, okr. Humenné) a napchajú aj klince pod nehty na nohách, aby sa mŕtvy nevracal (Rovné, okr. Humenné).²⁰

Ako na iných miestach viac ráz uvádzam, podstatným znakom revenanta je nestuhnuté telo, lebo zmeravenie tela sa považuje za prvý znak smrti. Ďalším znakom neúplnej smrti je, že telo má životnú farbu, pokožka je aj po exhumácii mŕtveho červená. Aby sa toto zamedzilo, aby sa rozklad tela a teda aj úplná smrť urýchlili, mŕtvemu roztrhli kožu na veľkom prste nohy. Týmto sa telo narušilo, začne sa teda rýchlejšie rozpadáť a mŕtvy sa nebude môcť vracieť a škodiť (Jankovce, okr. Humenné).

ravské Slovensko, II, 694, 698, *Chorvát*, I. c., *Slov. Pohľady* XIV, 1894, 719, 722 n., XV, 1895, 23, *Húsek*, I. c., 280, *Václavík*, *Podunajská dedina v Československu*, Bratislava 1925, 225, *tenže*, *Luhačovské Zálesí*, Luhačovice 1930, 378, *Medvecký*, *Detva*, Detva 1905, 201, *Róheim*, *Magyar néphit és népszokások*, Budapest 1925, 173 n., *Bednárík*, *Príspevok*, I. c., 70, *tenže*, *Duchovná a hmotná...*, 66 n., *Krpelec*, *Bardejov a jeho okolie*, Turč. Sv. Martin 1928, 53, 212, 214, *Hreblay*, *Brezno a jeho okolie*, Turč. Sv. Martin 1928, 53.

¹⁹ „Vražic“ v zemplínskome nárečí znamená čaríť, „bosorovať“. Subst. „vraž“, „vražec“, fem. „vražka“. Výklad a význam tohto slova pozri u *Niederleho*, *ŽS* II/1, 209, aj s bohatou literatúrou.

²⁰ O priklincovaní mŕtvol k rakve, resp. k hrobu máme už aj archeologické doklady. Pozri o tom *Néprajzi értesítő*, XXIX, 1937, 447. O nálezoch železných klinco v hrobách pozri *Eisner*, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 238. Pri prostých nálezoch klinco v hrobe nie je však isté, či ide o prebodnutie srdca alebo hlavy a či iba o železo ako apotropajný prostriedok. Pozri aj *Václavík*, *Podunajská dedina*, 225.

Medzi magické akty patrí sypanie maku alebo prosa. Mak ako ochranný prostriedok pred dušami zomrelých a konkrétne pred vampírmí používa sa podľa Moszyńského u severných a južných Slovanov. A to pravdepodobne pre množstvo drobných zrníek, ktoré vampír musí vysbierať, inakšie cez zasypané miesto neprejde.²¹ Mak je ďalej známy aj z iných čarodejných praktík, známe je napr. sypanie maku na ochranu proti strigám na Vianoce, sypanie maku do zámky proti plodnosti vo svadobných zvykoch (Valašská Belá) atď. Používanie prosa je celkom analogické. Zvýšenie účinku sa má dosiahnuť bielym makom a čiernym prosom, pretože sú menej bežné, vianočným alebo posväteným makom a pod., čo je zasa obvyklým zjavom. Do úst a do nosa nasypú mŕtvemu proso, aby sa zadusil. Po takomto zadusení nevstane však ani na posledný súd (Stretava, okr. Veľké Kapušany). Do úst mu nasypú z vianočného bieleho maku a prosa (Hnojné, okr. Sobrance). Keď nesú mŕtveho na cintorín, sypú za ním čierne proso a nasypú z neho aj do hrobu (Bežovce, okr. Kráľ. Chlmec). Rakvu treba obsypať bielym makom, a to už vtedy, keď je mŕtvy vystretý. Biely mak sa musí posvätiť s veľkonočnou paskou (Jovsa, okr. Sobrance). Človeku, ktorý má dve srdcia, treba do truhly nasypať čierne proso (Bežovce, okr. Kráľ. Chlmec). Keď nesú mŕtveho na cintorín, cestou sypú popol s makom. Kým mŕtvy mak neposbiera, nemôže sa vrátiť (Krášok, okr. Michalovce). Keď ho však vysbiera, už tým odpykal za svoju vinu, pokojne ostane ležať v hrobe a nikomu neublíži (Stretava, okr. Veľké Kapušany). Po ceste na cintorín sa sype biely mak a tri razy sa ním obsype aj hrob. Kým mŕtvy mak neposbiera, nemôže sa vrátiť a ohrozovať živých. Obyčajne sa o to ani nepokúša, lebo je to nemožné a nechodí strašiť (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance). Pri sypaní maku „vražec“ hovorí: „Vrac še tedi, kec pozbiraš šicok mak“ (Křčava, okr. Sobrance).²²

Medzi veľmi rozšírené ochranné prostriedky v Zemplíne patrí drevo šípového kríčka, zvané tu „šipar“ alebo „křokoc“. V Tibave (okr. Sobrance) sa okolo hlavy mŕtveho položí veniec z jarných šípových výhonkov a tieto mu dajú okolo slabín. Z troch mladých výhonkov šípu sa spraví veniec a dáva sa mŕtvemu na hlavu (Hnojné, okr. Sobrance), na nohy mu položia šípový prút

²¹ Moszyński, *Kultura ludowa* II/1, 331, Húsek, l. c., 280.

²² Ako ďalšie ochranné prostriedky prichádzajú ešte cesnak, ktorý sa používa proti všetkým druhom čarov, proti démonom a urieknutiu. Soľ sypali v Rusku tiež na ochranu proti vampírom a na Ukrajině soľou zapchávali ústa mŕtvolám, pri ktorých predpokladali, že by sa mohly vracat ako vampíri. Ďalšie sú obilie, chlieb, železo (refaz) a magickým ochranným prostriedkom je aj sieť, do ktorej sa zlý duch chytí ako ryba do siete. V Poľsku dávajú aj kúsok siete do rakvy na zamedzenie návratu mŕtveho. Keby sa chcel vrátiť, musel by najprv porozväzovať všetky uzly na sieti. Pozri o tom Moszyński, *Kultura* II/1, 314 n., Chorvát, l. c., Slov. Pohľady XIV, 723, Bednárík, *Duchovná...*, 66, Eisner, *Dev. Nová Ves*, 238, Róheim, l. c., 163 n., Slov. Pohľady XIX (1899), 308.

(Závadka, okr. Sobrance), cez tvár a na oči treba položiť „šipar“, aby „nechodzil hev“ (Bežovce, okr. Kráľ. Chlmec). Aby sa mŕtvy nevracal, hrob sa obtiahne šipovým prúťikom, aby ho to pichalo, keby chcel ísť z hrobu (Luhňa, okr. Trebišov) a „šipar“ sa pripevní aj na domové dvere (Lúčky, okr. Sobrance). Z tohto dôvodu aj do hrobu pchajú šípy (Budkovce, okr. Michalovce). Novšiu složku tvoria predmety kresťanského rítu, ako to vidíme aj v iných oblastiach zvykoslovnia a ľudovej viery.²³

Dovŕšením týchto praktík s typicky vampirickým motívom je prebodnutie hlavy alebo srdca mŕtveho. V Zemplíne sa zachovala tradícia na oba varianty. Geograficky ich nemôžeme presne ohraničiť, lebo v tomto bode nie je materiál úplný; tento motív sa nezistoval systematicky. Podľa sossbieraných údajov javí sa vec tak, že v severných oblastiach prevláda tradícia prebodnutia srdca a v južných okresoch je viac záznamov o prebodnutí hlavy. Keď je mŕtvy „ňeskripnuti“ (nezmeravený), treba do vrchnáka rakvy vyvŕtať dierku nad srdcom mŕtveho a touto dierkou prebiť hlohový kolík až k srdcu mŕtveho. Keby sa pokúšal vstávať, prepichol by si srdce (Koromľa, okr. Sobrance). Práve tak sa na prsia mŕtvemu kladie hlohový kolík, aby si prepichol srdce, keby sa chcel dvíhať (Vojnatina, okr. Sobrance). Pred zavretím rakvy treba mŕtvemu prebiť srdce klokočovou alebo hlohovou paličkou. Túto paličku treba dať posvätiť s veľkonočnou paskou alebo so zelinkami na Jána (Jovsa, okr. Sobrance). Inde prebodli srdce ihlicou (Moravany, okr. Michalovce), klincom alebo dlhou ihlou (Závadka, okr. Sobrance), nožom alebo prúťom (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance), dubovým kolom (Gajdoš, okr. Sobrance), „križovým“ drevom (agátom) (Budkovce, okr. Michalovce). Srdce prebodli hlohovým kolom, na ktorý sa uderilo „štimhamrom“, čo je veľké kováčske kladivo (Krčava, okr. Sobrance). Hlohový kôl na prepichnutie srdca musí byť jednoročný (Petrovce, okr. Sobrance). Z Úbreži je záznam, že srdce prebodli obuvníckou „švajkou“ (šidlom), potom mŕtvemu sviazali ruky na križ a na nohách obidva veľké prsty. Aby sa mŕtvy nevracal, zatíkli mu do čela „šinar“, čiže dlhý

²³ Medzi apotropajné rastliny patria predovšetkým rastliny s trňami a bodľacím, rozšírené v tejto funkcii nielen u Slovanov, ale aj u Germánov a inde. Takéto sú najmä šíp, hloh, trnky, borievka a potom aj rôzne druhy bodľacia, žihľava, krvavník a i. Z iných rastlín lipa, lieska, dub, jelša, baza, jasen. Pozri o tom M o s z y ú s k i, Kultura II/1, 307 n., t e n ž e, *Polesie*, 163, C h o r v á t, l. c., Slov. Pohľady XIV, 723, B e d n á r i k, *Duchovná...*, 66. V ďalšej práci *Ľudové náhrobníky na Slovensku*, Turč. Sv. Martin 1949, 13, tenže autor uvádza, že šíp sa kladie do rakvy, aby sa mŕtvy nevracal, ale v zápätí vysvetľuje vkladanie trnia, „aby na bodľavom kríku našla duša trvalý odpočinok“. Tento výklad nie je odôvodnený ľud. tradíciou a autor chcel takto vykonštruovať a dokázať súvislosť medzi stromami sadenými na hrobch a medzi sídlami duší v podobe vtákov na stromoch. V pozn. 22 odvoľáva sa k tomu na príslušnú stať vo svojich „Príspevkoch...“, l. c., 22, lenže tu o sídlení duší na trňoch nehovorí, naopak, píše, že ide o zamedzenie návratu mŕtvemu. Ďalej pozri H ú s e k, l. c., 280, N i e d e r l e, *Mor. Slovensko*, II, 693, H a a s e, l. c., 274.

železný klinec (Moravany, okr. Michalovce), uderili mu klinec do krku (Lastovce, okr. Trebišov) alebo mu prebili hlavu „šiparom“ (Ložín, okr. Michalovce), prípadne klincom (Luchyňa, okr. Trebišov).

Keď tieto údaje skonfrontujeme s doterajšími výskumami, vidíme, že ide o typicky vampirické motívy dávneho pôvodu. Aj archeologia zistila viac dokladov, že mŕtvolý javily známky zásahov, ktoré možno odvodit' z povier vampírskych. Toto dokazujú klincom prebité lebky, priklincované mŕtvolý a tomu nasvedčujú aj nálezy klincov v hroboch. Takýchto dokladov by však bolo ešte viac, no na prebodnutie — ako sme videli — používali aj zahrotené šípové prúty, koly dubové, hlohové, jasenové atď., ktoré sa nezachovali. Tam, kde ide o porušenie kostry, najmä kde je lebka oddelená od trupu, zasa nie je vylúčený podklad vampirický, lebo odseknutie hlavy z týchto príčin máme doložené aj v ľudovej tradícii (pozri ďalej). Podobne stopy po ohni na hroboch môžu byť dokladom vampirizmu. Ďalej uvádzam složitý obrad, ako sa zaháňajú vampíri a ako sa s nimi zápasí aj pomocou ohňa, ktorý sa kladie na hroboch. Vampirskou poverou sa napokon vysvetľujú aj rozličné nálezy lebiek opatrených železnými zámkami na čeľustiach, na čo máme viac príkladov aj z územia Slovenska.²⁴

Ďalšie obranné úkony na zamedzenie návratu: Vziať tri kamienky z potoka, mŕtveho nimi tri razy prežehnať a kamienky vložiť do truhly (Koromľa, okr. Sobrance). Mŕtvemu dať do úst cesnak alebo „šviňački“, lajno z ošípaných (Hažín, okr. Michalovce), vložiť mu do úst a do nosa kameň a oči mu zaviazať ručníkom (Lastovce, okr. Trebišov), alebo mu na ústa dať „drelichovu platku“, kus domáceho plátna (Vyšné Revištia, okr. Sobrance) a pod bradu šatku, aby neotvoril ústa (Hnojné, okr. Sobrance). Do ruky mŕtvemu dávali modlitebnú knižku a pátričky, krížik (Parchovany, okr. Sečovce), na ruku mu uviazali červený „pantlik“ — stužku, aby sa nevracal (Bežovce, okr. Kráľ. Chlmec). Na prsia mu položia kríž (Hnojné, okr. Sobrance) alebo modlitebnú knižku (Belá nad Cirochou).

Šaty po mŕtvom treba spáliť. Nemôže sa vrátiť, kým neposbiera dym (Vyšné Revištia, okr. Sobrance).

Každý člen rodiny sa od mŕtveho odoberie osobitne. Najprv ho pobožká,

²⁴ Hojné doklady prináša Eisner, *Dev. Nová Ves*, 226 n., pozri ďalej Niederle, *ŽS* I/1, 298 n., Moszyński, *Kultura*, II/1, 308, tenže, *Polesie*, 163, Róheim, l. c., 163, A. Kmeť, *Spodnia čeľusť človečia s dvoma zámkami*, *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, V, 1902, 73 a zpráva od tohože aj v *Českom lide*, XI, 1902, 353, Štoček, *Čelist lidská se dvěma zámkami*, *Český lid*, XI, 496, Petrikovič, *Železným klincom prehlobená (preklinovaná) človečia lebka*, *Časopis MSS*, 1906, 33, Bednárík, *Duchovná...*, 66. *Ethnographia* XIV, Budapest 1903, 272; zpráva je zo Zakarp. Ukrajiny. Novšie sa touto otázkou zaoberal J. Skutil, *Preklinovaná ľudská lebka z Ružomberka*, *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1946, 44, kde je aj príslušná literatúra.

potom sa k rakve obráti chrbtom, chytí mŕtveho za palce na nohách a tri razy povie: „Buj ty še mŕne a ňe ja tebe!“ (Jovsa, okr. Sobrance). Mŕtveho ťahali za prsty (Moravany, okr. Michalovce), za palce na nohách (Lastovce, okr. Trebišov) preto, aby sa mu zamedzil návrat.

Mŕtveho, kde je predpoklad vracania sa, vynášajú a nesú najprv hlavou a nie nohami ako obvykle (Veľké Zalužice a i.) a truhlu pri vynášaní z domu tri razy udrú o prah. Do týchto úderov mŕtvy všetko počuje, ale nimi sa ohluší (Moravany, okr. Michalovce). Na dvore sa tri razy otočia, aby sa mŕtvemu v hlave zatočilo (Koromľa, okr. Sobrance). Po odchode pohrebného sprievodu z dvora obrátia hore nohami stoličky, na ktorých stála rakva (Moravany, okr. Michalovce), pootvárajú všetky dvere, aj na maštaliach a obloky, aby sa duch mŕtveho nikde neschoval (Hažín, okr. Michalovce) a aby si všetko vzal čo je jeho a čo si chce vziať, že by sa pre to potom nevracal (Remet. Hámry, okr. Sobrance).

Aj do hrobu položia rakvu opačne: tam, kde mali byť nohy, dajú hlavu (Lastovce, okr. Trebišov) a už do hrobu spúšťajú rakvu tak, že najprv sa spustia nohy a potom hlava (Trebišov). Truhla sa v hrobe na vrchu prikryje („zašaluje“) doskami a na dosky sa privalia kamene (Udavské, okr. Humenné). Do hrobu každý hodí hlinu alebo kameň (Remet. Hámry, okr. Sobrance) a berú si hlinu z hrobu a kladú si ju pod pazuchu (Závadka, okr. Sobrance).

Hrob treba dobre zasypať, aby sa neprevalil (Gajdoš, okr. Sobrance).²⁵

Keď idú rodinní príslušníci mŕtveho z cintorína, majú sa najprv pozrieť na lesy, aby na mŕtveho zabudli (Lukáčová, okr. Humenné). Doma je už pripravená voda, v ktorej si každý umyje ruky kľúčom (Moravany, okr. Michalovce), resp. v tejto vode je kľúč od domu (Tušice, okr. Sečovce), alebo ho vhadia do vody po umytí rúk, aby mŕtveho zamkli (Budkovce, okr. Michalovce). Po umytí rúk sa každý chytí za pec alebo za „šporák“ a pritom povie: „Tvuj cintar a moja pec!“ (Křčava, okr. Sobrance), každý sa chytí „kandalova“ — „ginca“, t. j. tej časti pece, kde je bubon na pečenie (Tušice, okr. Sečovce). Inde sa chytajú pece a stola (Lúčky, okr. Sobrance), pozerajú sa do komína a sadajú si na holé kamene (Závadka, okr. Sobrance).

Aby sa nespínalo o mŕtvom a aby sa nevracal, odstrihnú mu chĺpok vlasov medzi očami a tým okiadzajú byt (Jovsa, okr. Sobrance).

Po pohrebe sa robí doma hostina, kar. Keď po kare poumývajú riad, vodu v ktorej riad poumývali, vylejú okolo domu. Keď sa mŕtvy vracia do domu, táto voda mu v tom zabráni. Začne horieť a mŕtvy nemôže cez tento oheň prejsť a vojsť dnu. Máme tu teda doklad, že kar, tryzna za mŕtveho sa nekoná

²⁵ Vynášanie truhly a výklady o tom porovnaj Chorvát, l. c., Slov. Pohľady XV, 17, Niederle, *Mor. Slov.* II, 695, 701, Húsek, l. c., 280, Krpelec, l. c., 212, Slov. Pohľady XIX, 1899, 308, Časopis MSS, XXI, 1929, 122.

iba na jeho počesť, či spomienku, uctenie pamiatky alebo na poctu. Zasa tu vystupuje význam vody ako ochranného prostriedku, no tu najmä tým, že po umytí riadu obsahuje zvyšky po hostine za zomrelého. Tryzna má teda tiež takúto ochrannú funkciu, má chrániť dom pred mŕtvym, má mŕtveho definitívne oddeliť a odlúčiť od kolektívu živých a týchto má od mŕtveho chrániť, zabrániť mu prístup do domu.²⁶

Okrem týchto podstatných a pre vampirizmus charakteristických poverečných aktov zachovalo sa ešte mnoho drobných povier a praktík na zamedzenie návratu mŕtveho, z ktorých mnohé sú už známe z literatúry o pohrebných zvykoch.

Napriek všetkým uvedeným opatreniam vykonaným do pochovania, ale najmä keď sa nevykonali, stáva sa, že mŕtvy sa z hrobu vracia a zapríčiňuje už spomenuté nešťastie, choroby a hynutie ľudí a statku. V takýchto prípadoch tradícia zachovala zasa viac poverečných praktík, ako návrat mŕtveho zamedziť. Celkove tieto akty súvisia s tými, čo sme videli pred pohrebom a pri ňom. Niekde sa pamätajú už iba na to, že v takýchto prípadoch zavolajú „vražky“, ktoré nad mŕtvym vykonajú kliatbu, zaklínanie, bližšie neznáme (Krášok, okr. Michalovce).

„Vražky“ majú zvláštne modlitby, ale neprezradia ich, lebo by neúčinkovali. Prezradia ich až na smrteľnej posteli niektorej žene z príbuzenstva (Moravany, okr. Michalovce). „Vraž“ vie nájsť aj handru, ktorou mŕtveho umyli a hrebeň, ktorým ho učesali (pozri vyššie). Vyberie tieto predmety, zničí ich a dobytok prestane hynúť (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance). Keď dobytok hromadne hynie, zavolajú pastierov, ktorí zaklínacími formulami (ktoré iný nepozná), okiadaním hrobu zelinami a písaním posvätenou kriedou odvrátia nešťastie (Moravany, okr. Michalovce).

Sú takí ľudia, čo od 4. roku majú sny, majú dobrého ducha a vedia odháňať zlých duchov. Takýto človek je napr. aj Ján Varga z Nevického (Vyšné Revište, okr. Sobrance). Inde zasa pastier večer okadí postihnutého a ráno, kým ešte nik nevýjde z domu, okadí celý dom (Tušice, okr. Sečovce).

Aby mŕtvy nechodil dusiť, treba okolo seba položiť venček so svätenými zelinami (Pozdišovce, okr. Michalovce). Alebo večer sa vezmú predmety, ktoré patrily mŕtvemu: šaty, čo nosil na pracovné dni, miska, z ktorej jedával, lyžica, slama z postele a všetko sa to spáli (Tušice, okr. Sečovce).

Kropiť svätenou vodou prahy domov a posvätenou soľou robiť kríže. Zo štóly alebo z omšových šiat odrezat „tračky“ (lemovanie), so „žilom“ položiť na žeravé uhlíky a týmto okadiť dom (Trhovište, okr. Michalovce). Kropiť svätenou vodou miesto, kam sa mŕtvy vracia, svätenou kriedou popísať celý dom, aj chlievy a maštale a dať za mŕtveho na omšu (Třebišov).

²⁶ Porovnaj R ó h e i m, l. c., 179 n., M o s z y ň s k i, Kultura II/1, 494, 504 n.

Obtiahnuť celý dom priadzou (niťou), čo napradie dievča, keď sa prvý rok učí priať (Krchava, okr. Sobrance). Dom obtiahnuť naopak (opačným smerom) pradenou niťou, svätenou kriedou a okadiť ho bylinou zvanou „Čertov oplach“, svätenou na Jána (Veľké Zalužice, okr. Michalovce). Dom sa obtiahne žltou cvernou naopak pradenou a do okien sa položí trus z ošípanej (Zbehňov, okr. Sečovce).

Celý dom, kam sa mŕtvy vracia, popíše sa uhľom a obtiahne nitkou, ktorú napriadlo dievča, keď sa učilo priať (Malé Zalužice, okr. Michalovce). Okolo domu sa okrúti tzv. „ničelnica“, t. j. sosúkaná niť, do okien sa vloží svinské lajno, ktorého smrad odoženie mŕtveho (Vyš. Rybnica, okr. Sobrance), alebo sa dom popíše svätenou kriedou (Lukáčovce, okr. Humenné).

Do všetkých otvorov domu aj do komína vložiť trus ošípaných a postel' ovinúť posvätenou šnúrou, čo sa ňou kňaz opasuje (Fekišovce, okr. Sobrance). Mŕtvy pre zápach svinského trusu nevojde a ak predsa, treba mu ho vopchať aj do úst, hneď utečie (Tušice, okr. Sečovce).

Bača okiadza dobytok a niečo zakope do zeme (Zemplínsky Klečenov, okr. Trebišov).

Vraž ide v noci na cintorín a pri hrobe zomretého spraví okolo seba svätenou kriedou veľký kruh, aby ho nečisté nemohlo zvonka uchytiť. Sadne si do kruhu a na hlavu si položí hlíny, na ktorej stál pop, keď na Juraja pri svätení pšenice čítal evanjelium. Do ruky si vezme šípový prútik, ktorý bol sedem ráz svätený. Okolo polnoci príde k hrobu čierny pes, vyhrabe telo mŕtveho a vytrasie z neho kosti, pretože do kože má vliezť diabol. Vraž sediaci v kruhu šípovou paličkou vtiahne kožu do kruhu, kam nečisté nemá prístup. Keď po polnoci stratí diabol svoju moc, kožu spália a kosti zahrabú (Nižný Žipov, okr. Trebišov). Ako vidíme, tu už ide o motív veľmi fantastický, o aké nebýva núdza.

Vraž alebo „bosoroš“ upletie z „kuzelky“ (praslička) veniec, dá ho variť a touto vodou pokropí hrob. K tomu ešte musí mať venček z posvätenej „žiľe“ a tak ide o polnoci na cintorín, kde „vraží“. Podrobnosti sú neznáme, lebo nik nesmie byť pri ňom. Toľko sa vie, že nemôže hovoriť, zamdle a hádže sa po zemi (Remet. Hámry, okr. Sobrance).

Osobitný význam pri zamedzovaní návratu mŕtveho má oheň, ktorého ochranný a očistný význam — funkcia — je v zvykosloví dostatočne známy. Pravda, pri tejto príležitosti nemožno rozvádzať obširnejšie celú tematiku ohňa v ľudovej kultúre a bolo by takmer nemožné konfrontovať náš materiál zo Zemplína s príslušnou literatúrou. Mnohostranne rozšírený kult ohňa u Slovanov a s tým spojenú ľudovú vieru, mágiu a obrady zdôrazňuje slovenská etnografická literatúra dostatočne. Pre našu otázku je významné konštatovanie, že v ochrannej a očisťujúcej funkcii prichádza oheň aj vo vampirizme. Už v sozname povier a zvykov z VIII. storočia máme záznam, že na hroboch

sa kladú ohne z trňového dreva, lebo dym z trňového dreva sa rozide po hrobch vampírov a čarodejov a prezrádza ich. Niederle toto pálenie ohňa na hrobch považuje síce za prežitok spaľovania mŕtvych, no sekundárne pripúšťa aj vieru, že spaľovanie sa mohlo diať aj preto, aby sa duša nestala vampírom a nevychádzala z hrobu. Podľa Moszyúského vampírovi treba pohroziť ohňom, aby prestal chodiť a na prah domu nasypať žeravého uhlia. Oheň stále planúci na ohnisku v Bulharsku zabraňuje prístup chorôb, zlého ducha a vampíra. Účinný je najmä starým, primitívnym spôsobom trením dreva o drevo vznietený oheň, lebo toto je „nový oheň“, „svätý oheň“, „boží oheň“, „suchý oheň“. Toľkoto pokladám za potrebné podotknúť, aby nám bol jasný význam obradov, ktoré sa konaly pomocou ohňa na zabránenie návratu mŕtvych v Zemplíne.²⁷

Zprávy zo Zemplína z viacerých miest udávajú poverečné obrady, kde sa má zamedziť návrat mŕtveho pomocou ohňa. Pravda, väčšinou sú to zprávy veľmi medzerovité, neobsahujú podrobnosti, skôr iba holý fakt. Zaujímavá je aj okolnosť, že oheň sa v tomto prípade používa nielen na zahnanie upíra, ale v súvislosti s tým aj na odstránenie moru dobytká. Najstručnejšie zprávy zo Zemplína hovoria, že bačovia alebo vražky o polnoci pália na hrobe oheň, do ktorého kladú „úročný žiľe“ (Závadka, okr. Sobrance). Oheň sa spraví z liesky. S týmto ohňom musí mŕtvy zápasiť, plameň tohto ohňa ho zabije (Bežovce, okr. V. Kapušany). Na oheň sa drevo prikladá zpakruky (Krčava, okr. Sobrance).

Pri zaklínaní na cintoríne vychádza z hrobu „ňelapšoho“ plameň, a to červený alebo modrý. Modrý plameň znamená dobré, červený značí krv, teda zlé (Vojnatina, okr. Sobrance).

V týchto prípadoch, pri motíve o plameňoch dvoch farieb sa povery dopĺňajú v tom smere, že na zápase so zlým (mŕtvym) sa nezúčastňuje už iba čarodejník, ale pomáhajú mu aj chlapi z dediny. Pri tomto zaklínaní, ako uvidíme aj pri ďalších variantoch, keď z hrobu šľahá zlý plameň, červený, priskočia čarodejníkovi na pomoc chlapi a začnú biť kolmi do plameňa dotiaľ,

²⁷ Roznecovanie ohňa trením dreva o drevo zachovala ľudová tradícia aj inde na Slovensku. V Novohrade sme to zistili počas terénneho výskumu r. 1950. Medzi dve kolmo zapevnené drevá sa vodorovne zapravila tyč, krútila sa špagátom, až zatlela. Robievali to pastieri, keď nemali poruke ani zápaľky ani práchno s ocieľkou a kremeňom. Povedali si „stvoríme nový oheň“. (Štefan Korec, 70 roč., Horný Tisovník 123, laz „Strmô“.)

Z literatúry o ohni pozri Niederle ŽS I/1, 295 n., II/1, 81 n., Moszyúski, *Kultura* II/1, 270, 310, 494 n., 504, 506, tenže, *Polesie* 169, Eisner, l. c., 231, Zibrť, *Seznam pověr a zvyklostí z VIII. věku*, Praha 1894, 25, Cziszewski, *Ognisko*, Kraków 1903, K. Spiess, *Deutsche Volkskunde*, Berlin 1934, 171, Freudenthal, *Das Feuer im deutschen Glauben und Brauch*, Kiel 1939. Všade aj hojná literatúra. U nás o vznecovaní ohňa písal Bednárík v Časopise MSS, XL, 33 n., a tenže, *Duchovná...*, 104 a tab. X; potom Český lid V, 341.

kým sa červený plameň nerozleje na smolu, čo znamená, že „ňelapšoho“ pre-mohli, zabili a tým zamedzili jeho ďalšie škodlivé účinky (Vojnatina, okr. Sobrance).

Čarodejník konal zaklínanie nad hrobom v noci. Na pomoc si vzal desať chlapov, ktorí stáli síce obďaleč, no museli dávať pozor. Keď z hrobu vyšľahol modrý plameň, museli ostať ticho, lebo to znamenalo, že čarodejník už nepotreboval pomoc, víťazil nad mŕtvym. Keď však vyšľahol červený plameň, chlapi priskočili a bili do hrobu a tak pomáhali v boji s mŕtvym. Čarodejníkom, čo sa môže pustiť do boja, môže byť len taký človek, čo má tiež dve srdcia, ako mal mŕtvy. Chlapi mu pomáhajú tak, že do zlého plameňa pichajú vidlami (Tibava, okr. Sečovce).

„Vražka“ tri razy obíde cintorín, pritom sype mak a hovorí: „Aby si sa vrátil vtedy, keď posbieraš tento mak.“ Chlapom z dediny nakázala, aby si pripravili koly a keď sa ona s mŕtvym bude biť, aby jej pomáhali, ale len vtedy, keď modrý plameň bude hore a červený dolu; keď bude červený hore, aby do boja nezasahovali. Zachovala sa tradícia, že mŕtvy prišiel v podobe psa a s týmto sa dala do bitky. Dialo sa to v noci od pol 12. do 12. hodiny. Pomáhalo jej 12 chlapov, ktorí bili do modrého plameňa keď mal „verch“, čiže keď bol nad červeným (Úbrež, okr. Sobrance). Tu teda vidíme zámenu: modrý plameň je zlý, červený dobrý. Toto je obvyklý zjav pri zvykoslovných motívoch a na podstate veci nemení.

Podobný, lenže úplnejší je variant z Petroviec, okr. Sobrance. Pretože sa vyskytol mor statku, zavolali z jednej vzdialenej obce pastiera, aby mŕtveho zaklial a zamedzil jeho škodlivé zásahy. Aj tento čarodej si vzal na pomoc desiatich dedinských chlapov, ktorí mu pri zaklínacom akte pomáhali. Chlapi sa najprv museli rozísť po dedine, vojsť do každého domu a všade vyhasiť oheň na ohniskách, ba aj v lampách a potom sa vrátiť mlčky na cintorín. Na cintorín si zároveň vzali dubový stĺp, do ktorého vŕtali tenším drevom a takto mali spraviť nový oheň, potrebný na zaklínací obrad. Pretože sa im prvý pokus takto vznietiť oheň nepodaril, znovu sa museli rozbehnúť po domoch a vyhasiť všetko, čo horelo, telo alebo svietilo. Po druhý raz sa im už podarilo nový oheň spraviť. Aj v tomto prípade dostali rozkaz stáť pri čarovaní bokom a sledovať, či plameň ohňa bude „beľavý“ a či červený. Pretože vyšľahol plameň červený, chlapi museli priskočiť na pomoc a kosami rúbať do plameňa, a to zpakruky, čiže opačným smerom ako sa normálne kosí. To pomohlo, mor dobytka čoskoro prestal. Uvedený variant dopĺňa predošlé najmä svojím motívom s novým ohňom, vznieteným trením dreva o drevo.

Keď všetky tieto zaklínania a bosorovania zlyhajú a mŕtvy sa vracia ďalej a ďalej robí škody, neostáva nič iného, ako o polnoci otvoriť hrob, mŕtveho z rakvy vybrať a odňať mu hlavu (Koromľa, okr. Sobrance; pozri aj nižšie). Odtínanie hlavy exhumovanému revenantovi je bežný motív v literatúre.

Truhla sa vykope a obráti sa tak, aby mŕtvy ležal dolu tvárou, keď mŕtvy chodí „dušic“. Okrem toho sa mu srdce dodatočne prebije hlohovým drúčikom (Jovsa, okr. Sobrance). Ináč o otvorení hrobu a exhumácii mŕtveho sa zachovalo viac motívov, ktoré sa celkove shodujú s tými, čo sme videli pri zamedzovaní návratu v rámci pohrebných obradov. Mŕtvemu vykopanému z hrobu treba dodatočne prebiť srdce hlohovým prútom a má to spraviť jeho najlepší kamarát (Vyšné Revištia, okr. Sobrance). Dokonca máme záznamy, že pri exhumácii musel byť prítomný lekár, ba vraj on prepichol srdce mŕtveho ihlicou (Lúčky, okr. Sobrance). Vykopaného mŕtveho ešte raz pochovajú, no do rakvy ho vložia dolu tvárou a kňaz ho vymodlí (Sečovce). Podľa ďalšej verzie revenanta vyberú z hrobu, cez hlavu mu prebijú kliniec a obrátia ho dolu tvárou (Stanča, okr. Trebišov). Keď takéhoto mŕtveho vykopal, našli ho ležať na boku. Srdce mu prebodli šíповým prútom (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance). R. 1903 vykopal z hrobu ženu, ktorá vraj zničila veľké množstvo hydiny, a vytrhli jej srdce. Zasa ide o ojedinelý variant (Fekišovce, okr. Sobrance).²⁸

Okrem doteraz uvedených variantov vampírskej tradície sa na skúmanej oblasti zachovalo ešte viac fragmentov na tento motív. Na doplnenie tu shrnutého materiálu stručne uvádzame niektoré z nich:

Mŕtvy sa vracal neviditeľne medzi 12.—1. hod. v noci, chodil po izbách a po pôjde, so všetkým hádzal a so šporáka shadzoval „karičky“ a dvierka. V maštali trápil zvieratá, poprekrúcal „lancky“ (retiazky), takže statok sa mal podusiť. Dávali za neho na mnoho omší, čo pomohlo (Ostrov, okr. Sobrance).

Prichádzajúca žena sadla si na tvár spiacej. Táto mala ráno po celom tele modriny (Vyšná Radvaň, okr. Medzilaborce).

Mŕtvy manžel navštevoval manželku aj vo dne aj v noci, stále sa pri nej zdržiaval, pomáhal jej aj pri práci, čo videli aj iní ľudia. Na radu žien obsypala si na noc posteľ čiernym prosom a bielou kriedou. Muž v noci prišiel, začal kričať a vyhrážať sa jej, že by už dlho nebolo trvalo a bol by si ju vzal. Ďalej sa už nevracal (Vyšná Radvaň, okr. Medzilaborce).

Mŕtvy prišiel k susedovi v tých šatách, čo ho v nich pochovali a chcel suseda zahrdúsiť, lebo mu nevyrovnal dlh. Iný sa vracal k manželke a dieťaťu. Zakrátko obe zomrely (Vítazovce, okr. Humenné).

Mŕtveho vykopal, telo našli nezmeravené, obrátili ho hore chrbtom (Lúčky, okr. Sobrance), inému prebodli srdce a tak ho znovu pochovali (Křčava, okr. Sobrance).

²⁸ K tomu Wollmann, l. c. NVČ, XVI, 143 n., Haase, l. c., 274, Róheim, l. c., 163, Chorvát, l. c., Slov. Pohľady XV, 31, Máchal, *Nákres* 185, Bednárík, *Duchovní...*, 66, Seligmann, l. c., I, 294.

Manžel prichádzal k manželke a bil ju. Raz ju tak zbil pri dojení kráv (prichádzal vo dne), že zomrela (Lúčky, okr. Sobrance).

Vykopali mŕtveho. Bol červený ako ruža a obrátený dolu tvárou. Prebodli mu srdce hlohovým kolom a krv striekala ako by pršalo. Potom ho vložili nazad do hrobu (Vyšné Revištia, okr. Sobrance).

Malému chlapcovi chodila „na sen“ jeho stará mať. Ráno zistili, že má znaky, „šince“ po tele a napokon prezradil, že ho bola v noci navštíviť stará mama a doniesla mu koláč (Fekišovce, okr. Sobrance).

V dedine žil človek menom Paľo Mihaľčo, ktorému aj husle samy hraly na stene keď chcel a akú nôtu si prial. Keď vyšiel do poľa a zahvízdal na zajaca, ten prišiel k nemu a dal sa zabiť. Mal takého psa, ktorého nik nemohol skántriť. Raz tohto psa traja chlapi vzali do lesa, sekerami ho zabili, hodili do jamy a zahádzali kamením. Keď sa vracali domov, pes už bol doma a s mostíka pred domom na nich štekal. Keď tento Mihaľčo zomrel, jeho telo nezmeravelo a keď mu dali k ústam zrkadlo, zarosilo sa. Preto mu gate pribili dubovými klinmi k truhle a srdce mu prebodli dubovým kolom (Ostrov, okr. Sobrance).

Jedna žena po smrti svojej matere chodievala večer priasť na povalu, čo mužovi odôvodňovala tým, že tam pri mesačnom svite lepšie vidí. Raz muž počul z povaly hluk, vyšiel hore a našiel ženu mŕtvu s vytreštenými očami. Chodila jej pomáhať mŕtva mať a tá ju zmárnila (Třebišov).

Cigán nedostal od gazdu peniaze a vyhrážal sa mu, že si po smrti pre ne príde. Po smrti o dva dni zabúchal gazdovi a pýtal si peniaze. Gazda ho odmietol: „Kec ši umar, ta lež a daj ľudzom pokoj!“ No Cigán na budúcu noc znovu prišiel a začal váľať chlievce a vypúšťať ošípané. Keď potom dostal peniaze, zmizol a viac sa nevracal (Udavské, okr. Humenné).

Brat chodil na brata a šiel za ním dva razy aj do Ameriky. Keď sa posledný raz vracal z Ameriky, mŕtvy sa vyhrážal bratovi, že keď ho ešte raz bude niešť cez vodu, bude s ním koniec. Zavolali baču, ktorý pomohol (Zbehňov, okr. Sečovce).

Manžel chodil za ženou a bíjal ju, až už bola čierna. Raz mu nastavili kapsu („tarišnu“), vošiel do nej a poriadne ho zbili (Brezina, okr. Třebišov).

Vdova sa vracala k dcére, ktorá po materinej smrti neslušne žila. Mŕtva trepala riadom, oblokmi a vystrájala. Pop posvätil dom, čo pomohlo (Luhyňa, okr. Třebišov).

Vykopali mŕtveho, telo nemal shnité. Obrátili ho dolu tvárou, okolo hlavy mu dali trňový prút a hlavu mu prebili klincom (Luhyňa, okr. Třebišov).

Vykopali mŕtveho, pri truhle mu našli dva krčahy s pálenkou. Kričal, že celú dedinu obráti hore nohami. Obrátili ho dolu tvárou a sedem popov sa nad ním modlilo (Nižný Žipov, okr. Třebišov).

Samovrah sa každý večer okolo 10. hod. vracal k svojej matke. Vysvätili a okadili izbu; prišiel len pod okná a žiadal modlitby. Mŕtva chodila k svojej

priateľke a vyhrážala sa jej, že ju nožom zareže, ak ju vyradí. Obtiahli dom naopak pradenou niťou, viac dnu nemohla (Sečovce).

Mŕtvy, čo mal dve srdcia, chodil z Branča na Komárov každý večer do krčmy na pol litra pálenky. Hostinský ho síce poznal, ale nevedel, že je už mŕtvy. Vysvitlo to až vtedy, keď krčmár žiadal od syna, aby zaplatil za pálenku, čo otec berie už vyše roka. Otvorili hrob a našli pri ňom pálenku, čo predošlého večera vzal z krčmy. Mŕtvy bol červený. Obrátili ho dolu tvárou a uderili mu „šipar“ do hlavy (Stanča, okr. Trebišov).

Mŕtva dcéra prenasledovala matku, prichádzala aj vo dne a matka jej musela dávať aj jesť. Bila a mučila matku natoľko, že mala znaky na tele (Moravany, okr. Michalovce).

Zabitý sa vracal tak dlho, kým sa vrahovia sami neudali súdu (Moravany, okr. Michalovce).

Matke padol syn vo vojne. Chodil k nej vo dne aj v noci a prosil ju, aby s ním šla. Išla s ním až po ovocný sad a tam ju prosil, aby mu dala trošku krvi z malého prsta. Keď to spravila, hneď zomrela (Malčice, okr. Michalovce).

Otec rozdelil pred smrťou majetok a primeranú čiastku určil aj neprítomnému synovi. Keď mu to matka s dcérou odtajily, mŕtvy otec chodil a zabíjal ošipané, kým synovi nedaly dedičstvo (Malčice, okr. Michalovce).

Revenant chodil k žene, dotrápil ju až k smrti a potom trápil statok. Zavolali baču, ktorý o polnoci prišiel s ľuďmi na cintorín, kde otvorili hrob. Mŕtvy mal telo červené a otváral oči. Vybrali ho z truhly a jeden z chlapov mu odtiaľ hlavu. Hlavu treba odtiaľ jedným razom, inakšie by zahynul ten, kto ju odtína (Strážske, okr. Michalovce).

Frojimaňa po smrti nezmeravela. O niekoľko dní po pohrebe zazrela ju dcéra na posteli, ako tam sedí a usmieva sa. Dcéra sa zľakla a skríkla, načo mať zmizla. Zanedlho potom zdochlo im aj susedom asi 60 husí.

Remáková zomrela a nezmeravela. Muž jej dal pribiť podkovy na pravú nohu a ľavú ruku, aby sa nemohla z hrobu vracieť, lebo podkovy by za ňou rinčaly. Keď jej kováč pribíjal podkovu na ľavú ruku, pravou mu dala zaucho. Od tých čias kováč chorľavel a do roka zomrel.

Badič pred smrťou zošalel, po smrti sa ukázal susedovi, rozbil na celom dome okná a vyhrážal sa mu, že za krátky čas stratí ženu. Žena, celkom zdravá, o mesiac zomrela. Nasledujúcu noc zabil ošipané. Vraž s neviditeľným mŕtvym na cintoríne zápasil. Mal na pomoc aj chlapov, ktorým prikázal, aby prišli na pomoc len vtedy, keď ho uvidia ležať na chrbte. To bude znakom, že je v zápase na spodku, mŕtvy ho premáha. Vtedy majú priskočiť a rúvať nad ním kosami, jemu sa nič nestane. Keď ho však uvidia ležať dolu tvárou, nesmú zakročiť, lebo vtedy on už mŕtveho premohol. Tak sa aj stalo a znepokojovanie prestalo (Stretava, okr. Veľké Kapušany).

Zomrel Pavol Popikov. Ako ho vystreli na dosku, jedno oko sa mu otvorilo a smial sa, z čoho usudzovali, že mal dve srdcia.

V dedine v čas môjho príchodu (sept. 1949) bol rozšírený mor hydiny. Príčinu hľadali v tom, že istá nedávno zomrelá žena sa vracia z hrobu a nivočí hydinu. Aby sa mor zamedzil, dedinský kolektív prinútil jej syna vykonať tento čarovný obrad: v noci na ceste vedúcej do cintorína musel nakresliť okolo seba nožom tri kruhy. Do najmenšieho kruhu mal nakresliť srdce a nožom ho prebodnúť. Podľa inej verzie uprostred kruhov zapichol do zeme kosák. Pretože mu zanedlho ochorelo decko, nôž vytiahol. Musel ho však zapichnúť nazad, lebo v noci mŕtva prišla a povedala: „Čhto ten nuž vycahnul, naj ho nazad uderi.“ Pretože sa decku medzitým uľavilo, dal nôž nazad do kruhov (Jovsa, okr. Sobrance).

Keď začal hromadne hynúť dobytok, usúdili, že to zapríčiňuje nedávno zomrelý. Zavolali z Vyšnej Jablonky dnes už nebohého Šelepaka, ktorý vedel pomôcť. Kázal vyhnáť všetok dobytok, statok z dediny a všetko žijúce (aj mačky) na jednu „tablu“ (voľný priestor). Potom si zavolať na pomoc dvoch chlapov, no pomáhať mu mali v zápase s mŕtvym až vtedy, keď bude na spodku. Kým sa Šelepak s mŕtvym pasoval, mŕtveho nikto nevidel. Napokon ho premohol a ostrým železom, čerieslom z pluha, mu odrezal hlavu. Toto už videli aj ostatní. Potom žandári Šelepaka zavreli, ale na žiadosť dediny ho pustili. (Fantastická verzia neznámej lokality, zaznačená v Papíne, okr. Humenné. Zachováva však základné motívy tradície: vracanie sa mŕtveho, hynutie dobytku, zápas s mŕtvym a odrezanie hlavy.)

Zomrela žena, ale bola celkom ružovej farby a jej telom sa dalo všelijako hýbať. Pribili jej šaty, aby nemohla vstať (Vyšná Rybnica, okr. Sobrance).

Asi pred sto rokmi sa stalo, že žene pribili srdce a nohy jej pribili k truhle (Strážske, okr. Michalovce).

*

Pôvod vampírskej viery je veľmi dávny, určite predkresťanský. Podľa Niederleho a i. je táto viera rozšírená u všetkých Slovanov a aj inde, na čo máme dostatok dokladov. Pretrvala ako prežitok až podnes, napriek všetkému učeniu kresťanského náboženstva o nebi, pekle, očistci a zmŕtvychvstaní. Vzniká z animistických predstáv a v slovanskej demonológii súvisí s kultom predkov. Chorvát vidí zachovanie sa vampírskej viery práve v krížení sa starých animistických predstáv s kresťanským učením. Podobných výkladov a náhľadov o vzniku a pretrvávajúci vampírskeho a príbuzných motívov je mnoho.²⁹

²⁹ Niederle, ŽS II/1, 21 n., 34 n., Chorvát, l. c., Slov. Pohľady XV, 27, Wollman, l. c., Národopisný věstník československý, XVIII, 1926, 147 n., Máchal, *Nákres*, 187.

Podľa N i k o l s k é h o ide o náboženský prežitok, ktorý sa zakladá na viere v neexistujúci nadprirodzený svet. Konkrétne súvisí s kultom mŕtvych, ktorý patrí medzi najstaršie náboženské predstavy, ba mnohí pokladajú strach pred zomrelými, ktorým sa pripisovala schopnosť žiť po smrti a zasahovať do vecí živých, za hlavný zdroj náboženstva vôbec. Z tohto vyplýva aj hlavný motív pohrebných obradov: snaha uspokojiť mŕtvych a vyhnúť sa ich hnevu a pomste. Kult mŕtvych sa však zakladá na animistickej viere, na viere v dušu, ktorú si primitívny človek predstavuje v rozličných podobách, medzi iným aj ako obludného netvora, upíra, ktorý cicie krv živých ľudí. Pri vzniku a upevňovaní viery v duchov, mali významnú úlohu aj sny a halucinácie, ktorých podstatu primitívny človek nepoznal.³⁰

Ďalší problém, pre aké príčiny sa vampírsky motív udržal v ľudovej viere, súvisí s otázkou trvania základne a nadstavby, s otázkou, „ako je možné, že keď likvidovaním základne — v danej etape vývinu — zaniká aj konkrétna nadstavba, jednako zostávajú ešte aj prvky nadstavby?“ Na túto otázku odpovedá Engels: „Náboženstvo len čo raz vzniklo, vždy obsahuje určité predstavy, zdedené po minulých časoch, pretože vo všetkých ideologických oblastiach vôbec je tradícia veľkou, konzervatívnou silou.“ Z toho ďalej vyplýva, že „náboženské predstavy určitej danej etapy zanikajú síce so svojou hospodárskou základňou, ale pôsobením tradície sa ďalej udržujú...“³¹ Zo zaniknutých náboženských sústav niektoré prvky sa ďalej traďujú a žijú ďalej ako prežitky v novších náboženských systémoch. Vampirizmus je zvyškom predkresťanskej náboženskej ideologie animistickej, ktorý ako prežitok prechádza do kresťanstva a tu sa traduje ďalej, pravda, doplnený a čiastočne aj pozmenený motívami kresťanského náboženstva. Je samozrejmé, že toto pretrvávanie prežitkov napomáhajú aj rozličné iné okolnosti, najmä, keď prvky tradované zo zanikajúceho náboženstva môžu naviazať na príbuzné složky nového náboženstva, ktorými sa posilnia. V našom prípade stará animistická viera naväzuje na kresťanské učenie o duši, záhrobnom živote, o zlých duchoch a pod. a tým si vysvetľujeme, že sa v tradícii zachovala tak dlho, ako to konštatoval už aj náš Chorvát a iní.³²

Čo hovorí konkrétne tu podaný materiál zo Zemplína? Predovšetkým poskytuje doklady starej ľudovej viery a aspoň čiastočne osvetľuje otázku prvotného náboženstva a svetonázoru. Vidíme, že podľa neho podstatným

³⁰ Engels, *Ludwig Feuerbach a zavŕšenie klasickej nemeckej filozofie*, Bratislava 1949, 18, V. K. N i k o l s k i j, *Původ náboženství*, Praha 1950, 14, 23, 47, 63, 69, 74, 96 a i. Podobné náhľady, najmä na podstatu pohrebných obradov pozri aj v práci V o r á č k a, *Úvod do studie člověka, společnosti a civilizace*, Praha 1940, 218 a u B o g a t y r e v a, l. c. (pozri poznámku 6).

³¹ Obidva citáty sú zo štúdie: A. S i r á c k y, *Původ prvotných ideologií*, Bratislava 1952, 8.

³² Pozri literatúru v poznámke 4. A. B o g a t y r e v, l. c., 33 n.

znakom života sú fyziologické pochody, z ktorých sa tu spomína tep srdca, prúdenie krvi, pohyby údov, nezmeravené telo a farba pokožky, atď. Pokým sa tieto znaky, už či skutočne alebo domnele, prejavujú na tele práve zomrelého alebo exhumovaného, niet istoty, že nastala úplná smrť. Preto ju treba privodiť, a to celkom fyzickými zásahmi: prebodnúť zomrelému srdce, preraziť mu hlavu, alebo mu aspoň natrhnúť šľachu, aby sa tým rozklad tela urýchlil. Aj návrat z hrobu sa zamedzuje tak, že sa mŕtvemu kladú fyzické prekážky. Do truhly ho položia dolu tvárou, rakvu zavalia kameňmi, mŕtveho pripevnia k nej klincami, podkovou, obložia ho šípami, aby sa nemohol z hrobu dostať. Už pri vynášaní sa s ním na dvore krútia, cestou na cintorín ho nesú naopak, naopak ho kladú do hrobu, aby mu sťažili orientáciu.

Sypanie maku, prosa alebo soli mŕtvemu do úst a do nosa, do rakvy, po ceste na cintorín a do hrobu, má v podstate ten istý podklad. Mak (analogicky aj proso a soľ) funguje v ľudovej viere ako apotropajný prostriedok. Z našich dokladov však vidíme, že podstata v tomto prípade konaných úkonov je v tom, aby sa návrat mŕtvemu znemožnil fyzicky. Makom (prosom, atď.) nasypaným do úst a do nosa sa má zadusiť a takisto je revenantovi fyzicky nemožné, aby vysbieral veľké množstvo porozsypaných zrníek a mohol sa vrátiť z hrobu. I tu teda platí zásada vyslovená J. V. Stalinom, že pôvod rozličných ideí treba hľadať v podmienkach materiálneho života.³³ Na tento materiálny pôvod prvotných úkonov sa potom postupne zabúda a tak vzniknú rozličné čarovné praktiky a magické úkony.

K tomuto základu až sekundárne pristupujú názory animistické. Pretože človek má srdce, ktoré je podstatným znakom života, má aj ducha. Keď má dve srdcia, má aj „dva duchy“ a jeden z nich sa vracia z hrobu, aby škodil ľuďom a dobytku. No aj vtedy sa vracia v bývalej ľudskej podobe zomrelého alebo nejakého zvieraťa.

K týmto starým složkám ľudskej viery postupne pribúdajú a nimi sa preplietajú náboženské složky novšie, najmä kresťanské a k starým magickým praktikám sa pridružujú úkony, ktoré súvisia s kresťanstvom. Z hrobu sa vracia aj kňaz, aby odbavil svoje zameškané povinnosti, aj taký, ktorého tlačí veľký hriech alebo má pykať za previnenie. Chrániť sa treba vedľa starších praktík svätenou vodou, ružencom, krížikom, modlitebnou knižkou, vysvätením domu kňazom, dávaním na omše za mŕtveho a p. „Žilč“ sa svätí v kostole na Jána, biely mak a klokočová palička s veľkonočnou paskou, atď. Ide napospol o bežné a známe javy, ktoré vidíme aj v iných oblastiach ľudovej kultúry a na ktoré sa už viac ráz poukázalo, takže podrobnejšej analýzy netreba.

Treba si ďalej povšimnúť, ako vampírske povery naväzujú na materiálnu

³³ O. Nahodil, *Ideologické přenesení společenského zřízení*, Národopisný věstník československý, XXXII, Praha 1951, 38.

základňu, na hospodárske podnikanie človeka. Revenant chorobami a usmrcovaním ľudí podlamuje pracovný výkon, ale najviac škody narobí hromadným ničením dobytká, ktorého chov je u ľudu dôležitým hospodárskym činiteľom. Keď na dobytok mimoriadne alebo epidemicky prichádzajú choroby, ako mor a dobytok hromadne hynie, ľud hľadá príčiny a vysvetlenie tohto javu, aby ho mohol zamedziť. Pretože prirodzené príčiny zpočiatku nevie zistiť, hľadá zásahy „nadprirodzené“ a v danom prípade ich vidí v škodlivej činnosti revenanta. Preto potom aj odstránenie tohto zla chce dosiahnuť pomocou nadprirodzených síl. Aj tu teda „výroba ideí, predstáv... je zpočiatku bezprostredne vpletená do materiálnej činnosti, ... vyplýva bezprostredne z materiálneho vzťahu ľudí“.³⁴

Zaujímavý je ďalej aj kolektívny charakter vampírskych povier. Revenantom sa stane človek, ktorý sa už za života odlišuje od ostatných členov kolektívu, či už abnormálnymi telesnými znakmi a či chovaním sa, povahou, alebo tým, že zomrel smrťou, ktorá sa nepovažuje za prirodzenú. Jeho navracanie sa z hrobu tiež nie je iba záležitosťou pozostalých príbuzných, ale vecou celého dedinského kolektívu. Netrápi len jednotlivcov z rodiny, ale môže zapríčiniť choroby detí v celej dedine, je záhubou šestonedielok, ba už len pohľadom môže hromadne usmrcovať ľudí a zapríčiniť najmä hromadné hynutie, mor dobytká v celej dedine. Preto vidíme, ako dedinský kolektív priamo núti pozostalých na určité úkony, aby sa návrat mŕtveho zamedzil, ba členovia dedinského kolektívu priamo sa zúčastňujú na boji medzi mŕtvym a zástupcom ľudu. Najvýraznejším prejavom tejto kolektívnosti je vyplácanie mŕtveho z dediny (pozri vyššie). Ide tu o významný akt, ktorý vykonáva richtár ako hlava dedinského kolektívu. Kovovým peniazom, ktorý dáva mŕtvemu, nevypláca mŕtveho z rodinného majetku, ale vylučuje ho z celého „valala“, z celej dedinskej pospolitosti. Z neho sa má mŕtvy týmto aktom vylúčiť, vyplatiť, odškodniť, aby nemal „recht“ viac doňho zasahovať a škodiť mu.

Je celkom zjavné, že vampirizmus je dnes už prežitkom vonkoncom reakčným, ktorý v oblastiach, kde ešte doznieva, je iste brzdou pokroku a nemá preto miesta v našej socialistickej kultúre a spoločnosti. Musíme teda proti nemu bojovať. Aby tento boj bol úspešný, musíme tento prežitok, jeho složky a varianty poznať, a to priamo z terénu, kde sa ešte vyskytuje alebo traduje. Ako naša etnografická veda musí na jednej strane odkrývať tvorivé a progresívne složky našej ľudovej kultúry a pomáhať im k plnému rozvoju, tak na druhej strane nemôže zanedbávať ani výskum a odkrývanie týchto škodlivých prežitkov a pomáhať takto našej ľudovej osvete pri ich odstraňovaní. Obe úlohy sú rovnako dôležité.

³⁴ V. K. Nikolskij, l. c., 100, O. Nahodil, *K otázce původu náboženství*, Český Lid, 39, 62.

Ян Мяртан

В ы в о д ы

В земплинской области (Восточная Словакия) пережиточно сохранилось народное поверье о том, что умерший может вернуться и вредить живым. К кругу подобных поверий относится типичный мотив, связанный с представлениями о вампирах, сосущих кровь у людей и у скота, лежащих на них и душащих их. Вампир может обезлюдить целые деревни; на скот он наводит падеж и поголовно его уничтожает. Вампир убивает не только высасыванием крови, но уже одним взглядом. Он может уничтожить все, что видно с какой-либо вышки, напр. с церковной каланчи.

От обыкновенного вампира можно оградиться следующим образом: в его гроб кладут принадлежащие ему вещи и деньги. Символически выкупаясь от него, в нос, в рот, в гроб, по дороге на кладбище, около могилы и в саму могилу насыпают мак или просо, в гроб кладут заколдованное зелье, в новейшее время также предметы христианского культа. Вынося мертвеца, заподозренного в вампирстве из дому, ударяют гроб об порог, выносят его головой вперед, особым образом его укладывают в могилу и т. д. Если тело умершего не окоченело, если у него два локона в волосах, если его лицо не побледнело, если его глаза открыты, то это значит, что у него два сердца и, следовательно, два духа. Возвращение такого умершего можно предотвратить тем, что его одежда, волосы или конечности прибиваются гвоздями к гробу. Особенно же важно проколоть ему голову или сердце железным клином, шпилькой или колом из дерева боярышника, терна или дуба. Такое прободание имеет место еще до похорон. Если, однако, умерший возвращается после похорон, то его выкапывают, и те же обряды проводятся с трупом. Уверяют, будто вновь выкопанный мертвец оказывался румяным, кричал, открывал глаза и будто при прободании головы или сердца шла кровь. Эти случаи сохранились в предании в нескольких вариантах.

После похорон прибегают также к предохранительным мерам, моют руки водой, держатся за печь и т. д. Подобную функцию имеет и прощальный пир (тризна). В качестве предохранительного средства от вампиров применяется также огонь, причем так называемый «новый огонь», добываемый трением двух деревяшек.

JÁN MJARTAN

VAMPIRENABERGLAUBEN IN ZEMPLÍN

Im Zemplíner Gebiet in der Ostslowakei blieb im Volksglauben der alte Aberglaube erhalten, dass die Toten zurückkehren, um den Lebenden Schaden zuzufügen. Zu diesem Aberglauben gehört auch das typische Vampirmotiv, dass der Revenant den Menschen und Rindern das Blut

saugt, sie würgt und auf diese Art zu Tode martert. So können ganze Dörfer vernichtet werden, vor allem wird auf das Vieh die Seuche gebracht und dieses massenhaft vernichtet. Der zurückkehrende Geist tötet nicht nur durch Blutsaugen, sondern schon bloss durch den Blick. Soweit er von einem erhöhten Standorte aus (vom Kirchturm) sehen kann, vernichtet er alles.

Gegen den gewöhnlichen Revenanten schützt man sich, indem man ihm die ihm gehörenden Gegenstände in den Sarg legt, ihm eine Münze gibt, womit er symbolisch vom Eigentum ausbezahlt wird, u. zw. in die Nase, in den Mund, in den Sarg; auf dem Wege zum Kirchhof, um das Grab und in das Grab wird Mohn oder Hirse gestreut, in den Sarg werden Zauberkräuter und neuerdings auch Gegenstände des christlichen Kultes gelegt. Beim Hinaustragen aus dem Haus wird mit ihm an die Hausschwelle geklopft, er wird umgekehrt getragen, auch in das Grab wird er in entgegengesetzter Richtung gesenkt usw. Falls jedoch sein Körper nicht erstarrte, falls er zwei Drehungen (Sterne) im Haar hat, sein Gesicht nicht erbleichte, falls er offene Augen hat, hat er auch zwei Herzen, somit auch „zwei Geister“ und die Rückkehr eines solchen muss derart verhindert werden, dass seine Kleider, sein Haar oder seine Glieder im Sarg festgenagelt werden. Hauptsächlich muss mit einem Eisennagel, einer Nadel, einem Hagedorn-, Eichen oder Akazienpfahl der Kopf oder das Herz durchbohrt. Dies wird noch vor der Beerdigung vorgenommen. Falls jedoch der Tote nach dem Begräbnis zurückkehrt, wird derjenige, an welchen der Verdacht fällt, exhumiert und dasselbe an ihm vollbracht. Der exhumierte Tote hatte häufig ein rosiges Gesicht, schrie, öffnete die Augen und blutete beim Durchschlagen des Kopfes oder des Herzens. Ueber ähnliche Fälle wurden in der Ueberlieferung mehrere Varianten erhalten.

Nach der Beerdigung wird weiters als apotropäisches Mittel auch Wasser (Händewaschen) oder Anfassen des Ofens gebraucht; denselben Zweck hat auch das Gastmahl, die Totenfeier. Zum Schutz und Ueberwinden des Revenanten dient auch das Feuer, u. zw. das sog. „neue Feuer“, das durch Aneinanderreiben von zwei Holzstücken entfacht wird.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník I 1953

Vydalo v Bratislave roku 1953

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor Dr. Ján Mjartan

Tajomník redakcie Dr. Ján Podolák

Vytlačily Severoslovenské tlačiarne, n. p., prevodzovňa 02, Ružomberok

Rukopis redakčne pripravený 7. V. 1953.

Výmer PIO čís. 2385/49-III/2

Cena kart. 79.— Kčs